

Szakleltár 309

4-

~~1936~~

PETROZSÉNY TELEPÜLÉSE

VB 21276

IRTA :

LÉVAI LAJOS
középiskolai tanár.

1927

Globus-könyvnyomda, Odorheiu-Székelyudvarhely.

Lelt. napló: *a* sz. 5921
 csoport: _____ szám.

Sz 1/81: [] [*b*] [] [] [] [] [] [] [] [] [] [] [] [] []

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
 Magyar Történeti Intézetének Könyvtára

Lelt. napló: _____ Lev: *VI.*
a csoport: *115* szám.

JATE Egyetemi Könyvtár

J910002667

Föld és az ember. Talán értelmesebb, ha így helyettesítjük a fogalmakat: test és lélek. Mert mint a lélek fenntartja, megmenti, felékesíti a testet nem, isteni rendeltetésének elérésére, úgy az ember is a holt tömeget, a földet a maga gazdag összetettségében kibontja, megmunkálja, felhasználja és gyönyörködik benne a műveltség ezer megnyilatkozásában. Mint ahogy a lélek test nélkül, lakás és munkaterület nélkül el nem képzelhető, mert a lélek legfelsőbb, legtökéletesebb terméke, virága, tulajdonsága a testnek, mely a fejlődés törvénye szerint az Isten legszentebb templomává vagy a bűnök legsötétebb barlang lakásává emelheti vagy sülyesztheti az anyagot, a testet; úgy lahóhelyünk, földünk legtökéletesebb, legokosabb teremtménye, munkása és ura: az ember, aki tökéletessége, érettsége mértéke szerint a termőtalajon hol bőséges lustaságban, hol a mocsárvilágban szívós csatornázásával kárhozatot vagy Istent dicsérő himnuszt hoz létre életével és munkájával. Testünk élő orgánuma egy tehetetlen, céltalan anyag lenne kormányosa, ösztöne, a lelke nélkül; úgy földünk jelenlegi képének minden vonásán a történelem és kultúra egész sorozatában, a földön, föld alatt és föld feletti uralmában ott van a győzedelmes ember munkája.

Föld és az ember.

A föld függvénye az embernek, vagy ha tetszik az emberi kultúra meghatározója a föld — a fejlődés és szellemi érettség hatványmutatója szerint. Ez az igazság pedig a geografiának duálisztikus koordinációja.

Ezt a törvényt látjuk szinte a szemünk előtt megtestesülni

Petrozsény településének tanulmányozásánál, mely az utolsó félszázadban, mintegy emberöltőn keresztül lesz egy gyér pásztor-telepből munkásgyarmat, közigazgatási község, gazdag nagyközség és industriális, lüktető várossá.

S mindezt mi tette?

A szén, a föld.

S mindezt mivel varázsolta olyan szemkápráztatóan gyorsan elő a szén?

Az emberi ésszel, energiával és kulturával. Mindent elborító, sejtelmes, megrázóan fenséges erdőrengeteg borította századokkal ezelőtt azt a területet, ahol most házak, koloniák sorakoznak egymás mellett. Egy pár daróc ruhás, román pásztorcsalád húzódott meg fából összerótt házában, félve a farkasoktól, rettegve a medvéktől a múlt század elején Petrozsény helyén s most fényes járdán, ragyogó villanyárban sűrög-forog a gazdag ruhás nép Petrozsényben.

Hogy történt mindez oly vakmerő gyorsan? Hogy mintegy élő muzeumban, most is megtaláljuk a múltat, a régi ortodox gör. keleti fatemplom közelében Petrozsénynek ősmagját, a Kendeffy-telepen, — ahogy manapság is kinézne a telep szén nélkül — faekével, bocskorral, juhásszal és stinaépitménnyel. Mellette a drótkötél-pálya viszi a postát, rádió hozza a hírt s minden rohan szédítőn, ideges gyorsasággal — a békés furulyaszótól hangos román pásztortelepülés körül — pénz után.

Hiszen a köszén már ott volt a Zsil-medencéjében a rómaiak idején. Igaz ott volt, de nem volt ember, nem volt az emberi értelem még megérve, hogy hasznosítani tudta volna. Nem volt intelligens az energia, hogy hatalmába fogja a mai kor nagy energia forrását, a köszenet . . . Az erdő sűrű volt, barátság-talan és ijesztő. A folyó partja csendes, lankás, nyílt és veszélytelen. S mégis az őstelepülők közül a legerősebbek neki vágnak az irdatlan erdőnek, megértik a százados tölgyek néma intéseit, mikor vén karjaikkal hívják, bátorítják őket . . . Gyérül az erdő, horkanva menekül a vad . . . Győz az ember, fáradságának, kitartásának árán eljutott a Feketegyémántok hazájába, ahol a megijedt juháspásztor tüzébe köszenet dob a győzelmes, emberi Akarat.

Tehát ilyen értelmes példával mutat a geográfia rá arra a

törvényre, hogy a föld nem korlátlan hatalom. Hiszen a Zsil-völgyében már az ókorban ismerték a kőszenet a rómaiak; a völgyeken a folyók messze vidékre legörgetik titokzatos, fekete álarcos utasukat; a török világban rágyújtják a hegyoldalt az ellenségre. Az újkorban az erdőt pusztítják és a fát égetik a pásztor-népek a kőszén helyett, mert az számukra úgy megszerzés, mint szállítás tekintetében könnyebb volt a fa, mint a szén . . . Mig azután a fejlődés, a kultúra a múlt ártatlan tapasztalatait összegyűjtve, a kibontakozás és az emberi igény útján elérkezik e kívül koldus-szegény vadonba s azt megbolygatva, belül a föld leggazdagabb kincstárát leli fel: a kőszenet Dolgos, kipróbált emberenergiákat gyűjt össze mindenünnen. Országutat vezet, vasutat épít, gyarmatokat alkot, iskolát, templomot emel, megjelenik a közigazgatás s alig pár évtized alatt az erdős, legelő helyen egy népes bányaváros terül el.

Petrozsény városa Hunyad vármegyének a délkeleti sarkában a Magyar-Zsil alluviális síkján, környező sárgaagyag és kavicsal takart aquitaniai és diluvialis koru dombhullámon terül el. Fekszik a Fekete-tenger szintje fölött átlagos 608 m. magasságban, az északi szélesség $45^{\circ} 25'$ és a keleti hosszúság $41^{\circ} 2'$ (Ferrótól) metszőpontja körül, a két Zsil egyesülésétől északra 6·2 km. távolságban.

Petrozsény földrajza.

A város észak-déli fő, hosszirányban épült bánya-település, mely elszórt külgyarmataival foltonként ellepi a Zsil katlanszerű, havasi medencéjét.

Maga a Magyar-Zsil medencéje az ugynevezett Petrozsényi rész, mintegy 7·15 klm. hossz tengelyü és a Petrilla-Lónyay 7·6 klm. hosszú, helyenként 200—1800 m. széles, két alluvialis katlanból van alkotva. A Petrilla-Lónyay medence, amelynek irányvonala a nyugat-délnyugati irányban megfelel az egész Zsilvölgy medence tengelyének, szinte derékszögben hajlik az észak-dél fekvésü Petrozsényi medencére, mellyel párhuzamos völgyelést mutat a Petrilla-Lónyay medencének egyik szárnya, a Jietji völgy.

A diluvialis kor ősvizei még két elzárt medencét töltöttek fel hordalékaikkal, lerohanó árjukkal követve a tektonikai esésvonalat. Míg a mai Banica patak kinetikai energiája az említett két medence töréspontján emelkedett válaszfalat végleg elmosta, összekapcsolva a petrozsényi medencét e petrillaival sajátságos rektus formájában a pleisthozen végén.

A Petrozsényi medencének északi bejárata a Banicai patak torkolata helyén van, amely amphibol és csillámgneisz, helyenként felsőkréta kora mészkő beagyazások között halad sellős medrében, komoly, meredek sziklafalak között s hirtelen, váratlanul lép regényes környezetéből ki a széles, szelid vonalú petrozsényi medencébe. Az északi bejáratot a mészkő-sziklás Bolihegy védi a Banicai hágó felé, melyet még 1850-ben egy négyszög alapzatú őrtorony koronázott a Sztrigy völgyéből hozott, cerithiumos mészkockákból építve. A közeli múltban azonban még a romjait is széjjel hordták, beépítve a Banicai alagútba, hidpillérbe és vasútvonalba.¹ E darabnál, mint mészköves környezetben a Banicai patak s mellék-patakocskái festői részletek között szaladnak nyírfa és tölgy erdőgalleriák között; majd elbújnak hűvös barlanglakásukba, mint a Boli patakja a hasonnevű góthikus remetelakásába.

A petrozsényi medence déli kijárója a Román Zsilnek egyesülése tájékán összeszűkülve érintkezik a Lupényi katlannal s ezután mint insequens folyó az agyagcsillám, grafit, chloritpala és amphibolgneisz kőzetű meredek, ijesztően fenséges, szűk Szurdukon keresztül folyik Oltenia felé.

Tehát medencénk főfolyója a Magyar-Zsil, mely háromsúgaras főágból: Voivodu, Fetița és Sterminosu erekből ered a Poiana Muierii havas völgyeiben. A Zsil a kainozoos kor végétől kezdve a terrasz maradványok nyomain kimutatva, pozitív dél felé hódít s így a vízválasztó negatív északra halad, tért veszítve. Más szóval az eocén korban még tengerválasztó volt a Szurduki hegy-csoport és róla az orografiai irányoknak megfelelőleg a Magyar-Zsil ősvize a Petrozsényi medence mélye felé folyt. Ezért folyónk, dacára felsőszakasz létének, széles medence jellegű, szűkúleteiben is tálalaku metszetet mutat. Hátráló erozióival — számtalan oldal-víz-folyás eleven munkájával — az olteniai Zsil átvágja a hegyláncot a miocén végére és lecsapolja először a lupényi, majd a petrozsényi

medencét. A miocénban tehát a vízvásztó a Costa Mamele és D. Intretia csúcsokon nyugodott. A diluviumban lefolyásra talál a Banicai tartály, majd a Petrilla-Lónyay medence, kialakulva a Magyar-Zsilnek alluvialis medre a Banicai patakka. S így a vízvásztó újra tovább halad északra a mai Banicai pontra. A vízvásztó tolodását a folyómedrekből, terrasz nyomokból és a fűrészes, ránövő völgyeléssel pontosan követni lehet. Jelegzetes ránövő völgye van magának a Banica patakának s egyik balparti mellékvizének, a Roşianak. Minthogy havasi patakjai bőven táplálják a Zsilt, mint például a balpartiak között nevezetesebbek: a Valea Cimpui, R. Jieţiu, Malea és a jobb oldaliak között a Banica meg a Dilza patakja, azért szeszélyes és veszedelmes víztömegével még manapság is -- rendszabályozva — tetemes és állandó károkat okoz. Így alluviális lapályán a szénnek XIX. század közepe táján való megjelenéséig, telepedésre nem volt alkalmas hely, sőt az egyenesen veszélyes volt.

Itt is mindjárt egy fontos anthropografiai törvényt szegezhetünk le újra: A folyó a föld adottsága századokon át befolyásolta a települést, az itt élő, kevés igényű, román pásztornép építkezéseit, tehát magát az embert. A szén megjelenésével, a technika a maga igényeivel oda költözik a bánya szája köré, a víz szélére, vasutat hoz, országutat vezet s megzabolázva folyót, közvetlen a partja mellett hozza létre lakóhelyét. Tehát itt már újra az ember győzött és nem a folyó ijesztése, akarata került felül. Ime e példánál is a duális geografiának kölcsönös függés viszonya az adottságok feltétele szerint kiviláglik.

A Magyar-Zsilnek mintegy 20, Jieţiunak 15, Tájának 6, a Banicánál 5 kilométeres folyószakaszán a másodpercenkénti köbméter víztömeget s kilométerenként számított átlagos, természetes esést vevén tekintetbe, 15 219 elméleti lóerő² érték mutatja azt a nagy energiát, melyet ez a fehérszén képvisel az olcsó feketeszén hazájában, teljesen kiaknázatlanul. A Magyar-Zsilben és mellékvizeiben az 1870-es években bőven volt pisztráng, galóca, lepényhal;³ manapság a gyárak és a kanálisok vize teljesen kiszorították e nemes halakat, pedig a Jieţiu patak környékén duzzasztott halfogók nyomait is fellelhet lelni romjaiban. S a XV. és XVI századbéli adományozó oklevelek halastavakról és bő halászatról emlékeznek meg.^{3A}

A petrozsényi medencének alapja a palaozooskori kristályos palákból, majd amphibolgneisz, kvarc és agyagpala kőzetekből áll, helyenként mezozooskorú mészlepellel — általában a mag a határoló hegység közettani felépítése. Ebben a tekenőben épül fel azután a kainozoos kor emelete: vörös, világos, szenes, agyagos, bitumenes palák, homok, görgeteg, homokkő szénnel, zsiros, színes agyag, kavics és finom homok padokkal az eocén kortól a diluviumig. A leggazdagabb emeletei a felső oligécénnek úgynevezett aquitan kora rétegei és a felső miocén padjai, amely a Zsilvölgynek gazdagságát, településének feltételét — a barna kőszén tartalmazza. A petrozsényi medencét köröskörül kavicsos, sárga agyagos, tarhalmokon keresztül hatalmas őshegyek szegélyezik, melyeken bő havasi legelők, tölgy-, nyír- és fenyőerdők terülnek el regényes vadságban. A medencét a Parâng hegylánc uralja kopasz csúcaival a Mândra (2520), a Cârja (2407) és a Parâng (2076) hármas ormával a délkeleti irányban. Tovább délre, mint záróhegyek a Prislopele (2017), a Gropa (1372), mely sajátos koporsó alakjáról kapta nevét és a Căndetu (1552) csúcsok és nyúlványaik a nevezetesebbek. Nyugaton a Dilzsai ormok, északon a Banicai és a Costa Mamele sziklás oldalai kapcsolják össze a hegykoszort a keleti erdős hegyhátakkal a Muncelu Jiețului (1560) havasaiban.

Megismerve Petrozsény földrajzát — rátérhetünk a város településének történetére. Városunk jelen megjelenésében tisztán bányatelep, mely a XIX. század közepétől kezd lendülni és fejlődni. A gyér, pásztorkodó tanya, falú, népesedő község, iparos nagyközségből — közgazdasági jelentőségű bányagyár város lesz. S mindez alig egy háromnegyed század alatt ment végbe a szemünk előtt, emberi emlékezettel ellenőrizve, művelődési és történelmi emlékek, intézmények tanubizonyága szerint.

A köszén — a múlt század jelentőségénél és tekintélyénél fogva egy új várost rajzol a térképre — új néprajzi elemet gyűjt össze bányái mellé.

Petrozsény települése.

A pásztorból bányászt, a famunkásból fakereskedőt teremt. A szükséges és gyors építkezésnek szükségleteit, a táruk és aknáknak anyagát a közeli erdőkből szerzi be; mészégetőket állít és téglagyárat fiit kőszénével. Letarolja az erdőt, feltölti a horpadásokat, házsorokat von, vonatot vezet; megkezdődik a munkás bányászat; megjelen a kereskedelem. ipar, magával hozva a közigazgatást diplomokkal és iskolákkal. S mindez egy emberöltő alatt ment végbe. Tehát a szén, a föld munkateret adott az embernek. Az ember most géppel feltárja, kihasználja a földi gazdagságot; szénsalakból geográfiai vonalakat húz a folyó szabályozására; szállítási takarékoságból a gyárakat a bánya mellé építi. Közledei útjait a hegyeken keresztül hálózatba kapcsolja. A fekete szén apadását a fehér szénnel, a víz energiájával fogja pótolni s így a szén által létre hozott bányatelepülés az oda sereglett emberi energia egy kereskedő, gyárvárosá fejleszti idők múltával.

Petrozsény telepének eredete — bár nem e néven — mely névnek keletkezését később a történelem folyamán tárgyalom, messze az Ókori ör- és vásártanya. ókori, Krisztus sz. e. I—II. századra nyúlik vissza. Erről tanuskodnak az építkezések által felszínre került ókori emlékek. Így például 1869. augusztus 25-én a jelenlegi állomás helyén egy gazdag leletet találtak, melyben 200 drb. II. Fülöp, Nagy Sándor-féle tetradachoma fémpénz darab, egy tokos bronz-véső és két lándzsa⁴ részlet a legértékesebb bizonyága annak, hogy dák, római őranya és kereskedelmi megállóhely volt a Strigy völgyéből a Zsil mellett a Vulcáni hágón keresztül vezető ókori út mentén. Sőt a fent említett Boli-barlangból számtalan őstelepet bizonyító, lencsedíszel ékesített praehistorikus cserépdarab került már napfényre.⁵

A Zsilvölgy, mint fontos ókori, védelmi támpont, mely a Vulkán hágó felől védte a Strigy völgyét és Dácia fővárosát, Szarmiszegetusát, így tele van szórva barbár pénzekkel, ókori ereklyékkel, melyek között a legnevezetesebb a lupényi, aranyozott Ares⁶ mellszobor, stilusáról ítélve a Nagy Sándort követő időkől származhatik.

Hogy Petrozsény mai településének helye élénk felvonulási területe volt az ókor hadászatának a Vulkáni nyergen keresztül, bizonyítja a dákok építette Boli-vár romjai, mely a Petrozsényi medence északi bejáratát zárja le a Banicai hágónál. Mindazonáltal a Magyar-Zsilnek áradásos medre ókori, kulturális letelepülésre nem volt alkalmas. Úgy, hogy a dák, majd a római kolóniák állandó helyét a Petrozsénynél magasabb szintben fekvő Maleia község, melynek neve rokon csengésű a fölötte elterülő Dacia Maluensis, római provincia nevével — meg Petrilla község oldala jelöli meg.

A népvándorlás népei — összetörve, visszamenekülve, gyakran találtak Hunyad megye déli részének erdős rejtekei között biztos zúgot, védelmet fáradalmaiknak vagy üldöztetéseiknek kipihenésére.

Középkori vadász- és pásztortelep.

Huned, Hungl dunántúli avar maradványnevek sajátos hasonlósága Hunyad megye 1263-beli Árpádkori oklevélben előforduló „Ceba archidiaconus de Hungnod”⁷ első elnevezésével, a Zsil partján fellelhető hordalék kőből épített erődítmény romok, sőt a Zsilnek — Auras, Arabona, Katarabon változatos nevei mind avar eredetre, avar emlékekre engednek következtetni.

Az első, eddig ismert oklevél, (a sejtéseken, teoriákon kívül), mely a Zsil-völgyéről emlékezik meg, 1493 januárius 18-án, Budán kelt II. Ulászlónak adományozó oklevele, mely a malomvizi Kendeffy Mihály részére van kiállítva. Ennek az okiratnak értelmében a Hunyad vármegyében és pedig a Haczak (Hátszeg) kerületben, a két Syl folyó közötti erdőket, réteket és földeket Pterela, Malee, Rathond, Mwrylowar és Nyakmező néven Kendeffy Mihálynak adományozza II. Ulászló király, mely birtokot ősei és ő maga már régtől fogva (ab antiquo) birtak.⁸ Az említett adomány azért is nevezetes, mert leírja az adományozott terület akkori képét erdőségeivel, erdős legelőivel, rétjeivel, völgyeivel, folyóival, halastavai-
val és halászatával. Röviden, egyes szavakkal ugyan, de mint első írásos emlék így is nevezetesen.¹⁰

A következő oklevél már ugyanazon évi december 14-én történt birtokba iktatásról tudósít, melyet a gyulafehérvári káptalan Losonczy László kir. tárnokmester és békési Drágfy Bertalan erdélyi vajda Kolozsvárt 1493. augusztus 21-én keltezett rendeletére hajt végre Maczesdi Miklós regius és Márton archidiakonus albensis képsiselete mellett a Kendeffy Mihály zsilvölgyi birtokán.¹¹

Tehát a Petrozsényi katonai újravaló benépesülése Hátszeg felől észak-déli irányba indult meg az oklevelek szerint a XV. század végén. Bő legelő, gazdag vadászterületek, halakban bővelkedő hegyi patakok a hátszegi nemesek és birtokosok számára új szórakozó vadászhelyek és új terjeszkedési területek lesznek. A nemesek időszakonként leküldik jobbágy falvaikat csordákkal, guylaikkal a Zsilvölgy gazdag, érintetlen legelőire.

Úgy, hogy már a XVI. században a hátszegi kerület nemesei és kenézei a Zsilvölgy birtokosai lesznek Erről tanuskodik egy gyulafehérvári 1501-beli jelentés, mely szerint 1501. április 16-án a Zsilvölgyében — Péter, szentgyörgyi gróf, országbiró és erdélyi vajda parancsára megjelent Bojesdi László vajdai és Mihály Capellanus egyházi megbizottak a Kendeffy birtokokat már a pereskedő szomszédok kérésére határolták. Délre egészen a Marysowar patakjáig, nyugatra pedig Kaprysowarpatakig. Így békességet kötött az első birtokos Kendeffy Mihály az új gazdákkal Pestyeni Roman Mihálllyal, Puji Nandrával, vadi Kopaz Demeterrel, Daanokkal és Kendével.¹²

Tehát a Strigy völgyéről egymásután jönnek a hátszegi kerület nemesinek jobbágy falvai a nyári időre falvaikhoz, gazdáikhoz tartozó, buja, Zsilvölgyi legelőkre. A Petros községiek területét, legelőjét ideiglenes tanyaházait elnevezték románul Petroseni-nek. A ni román végződés nem egyéb, mint helynévből képzett többesszámú névszó-képző. Tehát magyarul annyit jelentene, mint Petrosból való vagy Petrosiak. Így lassan az egész Zsilvölgye benépesül a hátszegi községekből idevándorolt, román pásztorokkal, kik magukat legelőik szerint gazda-falujukkal különböztetik meg a szomszédoktól. Livadia községbeliek alkotják Livasenit, — Petrozsényhez hozzánöve déli községet. Borbátiak (Bärbat) Bärbätenit, Paros falusiak Parosenit, Farkas (lup) patakiak Lupenit, Uric községbeliek Uricanit és így tovább a Hobiátiak Hobiceni községet.

Tehát a XV—XVI. századbeli oklevelek tanúsága szerint a Zsil völgyeiben, így Petrozsény helyén is vad erdőségek, bő legelőkkel takart hegyoldalak, berkek, halakban gazdag patakok, ideiglenes román pásztorkunyhók terülnek — huzódnak meg.

A XVII. és XVIII. század folyamán a vándorló pásztorok nagyrésze lassanként a hozzájuk tartozó legelőrészen letelepülnek, földet művelnek, sőt a hegyek magasabb részeit is meghódítják stinnás építkezéseikkel. Így a nomádizáló terjeszkedésnek egy újabb bázispontjához értünk. Először egy szapora, sűrűsödő, kiélt terület-résről, északról jönnek a rajok egy üres, vadban és legelőkben gazdag, szűz területre nyári legeltetéssel. Ez volt az első bázis, később úgy a legelők állandó biztosítása, mint a völgyek termékenysége s anyagközségük szegénysége a román, pásztor jobbágyokat állandó letelepedésre készíteti. Faházakat építenek, családot nevelnek, megtörik az új földet s kis ortodox fatemplomokban adnak hálát a sok jóért az Istennek. Ez a második bázis pont. Idővel már állandó telepükről megismerkedve, megbarátkozva a rengeteg erdőségek között elterülő legelőkkel, a völgyi legelőket a havasi legelőkre tolják stinnáikkal s a völgyben földműveléssel biztosítják mindennapi kenyerüket.

Most már a Petrosi jobbágyok faházait Petroşeni-nak és így tovább egészen az urici román pásztorok állandó pásztor telepéig Uricaninek nevezik a Zsilvölgyi, új pásztortelepeket. Így Petrozsény maga román szó, leírva Petroşeni — a Petros helynévből, — ni többes képzővel származtatott névszó.

A népesedésnek ez az iránya határozott észak-déli, amit történeti és ethnografiai adatok is pontosan bizonyítanak. Délről a Vulkán és Pärang havasai — nyugatról a széles, közlekedésre alkalmatlan Retyezát — keletről pedig a bérces Szebeni hegyláncok zárják körül a Zsilvölgyét, mint megmászhatatlan bástyafalak. Így egyedül észak felől, a Strigy völgyéből volt egy alkalmas bejárat, kapu a Zsilvölgyére. Ez az adat nem zárja ki azonban azt, hogy merészebb pásztorok nem mentek-e át a Vulkán-hágón Olteniába, vagy nem jöttek onnan át egyes családok házasodások útján. Ugyanigy folyó-völgyről, folyó-völgyre nem kötöttek-e ismeretséget a havasokon kóborló pásztorok a Cserna és a Szeben folyó lakóival. Ilyen adat ugyancsak II. Ulászlónak a Zsilvölgy első,

nemes birtokosának Kendeffy Mihálynak, mindjárt a statutio után kiadott Budán, 1504. november 19-én kelt engedély okmánya, mely szerint a király megengedi a birtokosnak, hogy földjeire tizenkét sátor cigányt telepíthessen a hegyeken túli részokről birtokukra.¹³ Valószínűleg üstös-kovács mestereket, akikre e tájban nagy szükségük lehetett. Mint ahogy a kifejlődött pásztor telepek neveik is elárulják, a Zsilvölgynek újra való benépesedése a XV. századtól kezdve tiszta román. Ezt megerősítik ugyan e korból való oklevelek is, melyeknek tanúsága szerint a hátszegi kerületben kifejlődött román kenezátusok¹⁴ működnek. Továbbá Borbátvizi székhellyel — Zsigmond királynak 1412. évi április 16-án kelt privilegiuma szerint Dobrota nevű ortodox, román esperes működött a hátszegi kerületben.¹⁵

Az új telepek fejlődését mindjárt alapításuktól kezdve a török támadások, pusztítások akasztották meg: Hunyadiak korában hol érhatték a legkeményebb török támadások Erdélyt, mint a Hunyadiak országában, Hunyad vármegyében. Később is egészen a XVIII. század végéig — lévén Havasalföld török hódoltság át-át csap a Zsilvölgyébe a muzulmán hatalom utolsó hullámlökése. Sőt Hunyadi Jánosnak egyik Temesváron 1447. évi augusztus 5-én kelt irásában Kendeffyek sok kiváló hadiérdemeit¹⁶ megjutalmazva, a családnak adja örök birtokul Boldogasszony¹⁷ és Tythewffalvát (Tüdőfalva). Ebből az okiratból megtudjuk, hogy a Kendeffyek uradalmából sorozott jobbágy-katonaság, tehát a Zsilvölgyi nép is — hol és merre harcolt urának zászlója alatt. Megemlíti a Hunyadi Jánosnak 1444-es hadjáratát, mikor dicsőséges útban áthatolnak Bulgárián és hősiességgel vesznek részt a szomorú emlékű várnai csatában.¹⁸ Ott találjuk Kendeffy jobbágy katonáit az 1446-os, III. Frigyes ellen indított büntető-hadjáratban, ahol tüzzel és vassal pusztítják Bécs környékét.¹⁹

Majd „kelt Keres-Bányán, Szent Tamás apostol ünnepe előtti szombaton, az Úr ezernégyszázhatvankettedik esztendejében“²⁰ (Kőrösbánya, 1462. december 18.) Mátyás királynak a Kendeffyek részére adott váraljai birtok és őrtorony adományozó levelében megtudjuk, hogy a hős Kendeffy Miklós a Petrozsényi katlan déli bejáratánál a vulkáni havasok lábainál az ozmán töröknek ellent állva hősi halált halt a Zsilvölgyében.²¹

A XVIII. század végéig állandóan égetik, pusztítják a törökök a Zsilvölgyét a szomszéd, uralmuk alatt tartott Oltenia területéről be-becsapnak a vulkáni hágón.

Újkori állandó,
pásztor és föld-
művelő település.

Igy Laudon generális 1782-ben²² egy vizmosásos, szén-hegyoldalt gyújt rá a törökre. Ez a szénnek első történeti hasznosítása. A völgyet az ittlakó román nép ma is Valea-Arsă-nak, Égett-völgynek nevezi. Különösen 1788-as török betörés alkalmával szenved a lassan kiépült zsilvölgyi település sokat, mikor a török a lakosság nagyrészét rabszíjra fűzi s kicsi templomait felégeti.²³ A folytonos üldöztetés dacára is kapunk egy néhány fontos adatot Petrozsény területéről e korból. Így Apaffy Mihály udvarában találjuk a Zsilvölgyi birtokos urak közül a főkapitányt: Barcsai Mihályt, Kendeffy Pált, mint főasztalnokot, Lugosi Ferencet, mint sekretariust; inasai között Puj Mihályt és Kapi Lászlót.^{23A} 1683-beli Hát-szeg vidéki nemesség regisztrumában fennmaradtak azok a nemesi nevek, amelyek közül némelyeknek ivadékai még ma is élnek Petrozsény területén, vagy mint tanyaházak és düllő utak maradtak fenn napjainkig: Buda, Csulay, Ruşori, Jancul, Vladislav, Puj, More, Kenderes, Nandra, Nopcsa, Deák, Mara és Opra családnevek.^{23B} 1733-as egyházi összeírás alkalmával a Magyar-Zsil partján két község van felemlítve Dsejul unguresc 12 családdal és Dzij 48 családdal. Majd 1750-ben Zsil-Petrilán 300 lelket és Zsij-Livedzenben 160 lelket találtak.²⁴

Tehát itt is látjuk, amint a középkori oklevelekben is kiműtattuk, hogy Petrilla fekvésénél fogva népesebb volt; Petrozsénynek hivatalos neve az okiratokban még eddig nem jelent meg. Sőt Benkő József „Transilvania Specialis“ című 1780-ban összeállított, kéziratos monografiájában, ahol a hátszegi kerületnek mind a 81 községe méltatva van, Petrozsény még mindig hiányzik, de Livadzel, Petros és Petrilla előfordul. Az 1818-beli összeírásnál találjuk meg először Petrozsényt 233 lélekkel felemlítve.²⁵

Petrozsénynek eme első, adott települése a jelenlegi városnak északi felén a 610-es magassági pont körül a vasut és a Zsil háromszöge között terült el a még ma is fennálló görögkeleti fatemplom és temető központjában, a Kendeffy-telepen. El-

szórva azonban a Zsil déli utjában itt-ott voltak még az említett magasságon kívül, kővel bekerített, fából épített, egyszerű, román tanyaházak. A jelenlegi város többi területét apró dombok, hepehupák, nyír erdőcsoportok és sűrű bokrok borították, ahová vadkacsa és nyúl vadászatra jártak a Hátszegi birtokosok.²⁶

Az itt ipartól elzárt, földesúri nép maga készíti el többnyire egyszerű berendezéseit és szerszámaikat. Érdekes és rávilágító példa erre a 8—10 szögletes kerekekből álló szekerük, melyre azonban csak könnyű terhet tudtak rárakni. Így még nyáron is a sima fűvön a súlyosabb szállítmányt vagy vonszolták tömzsi, mokány lovaikkal és rövidszarvú, zömök havasi marháikkal, vagy szánnal vitték ide s tova.²⁷

A földesurak évenként egyszer leszállva a zsilvölgyi birtokukra, uri széket tartottak -- rendszeren Husvét napján, amikor a völgyi nép búcsúzza a téli tartózkodástól, megindult nyájával a havas felé. Ilyenkor a különböző pásztor-faluknál a földesur megvendégelte népét — megáldva őket az egyház szolgálival. Vásár, tánc, ismeretség, házasság, lakoma és isteni tisztelet volt a főrésze ezeknek a Zsilvölgyi, úriszéki áldomásoknak, melyek mind a mai napig megmaradtak, ezt féltékenyen megőrizték az itt lakók — a pomána — néven. Változás benne ma annyi, hogy a községek és a módosabb gazdák fedezik jelenleg a költségeket és a völgy szegényeit látják el a husvétünnep alatt ingyen kaláccsal, szentelt gyertyával, herbécs káposztával s kukoricadarából és turóból készített paszátával egy közös, szabad ég alatt tartott lakomán.

Szükségleteiket eleinte a hátszegi, felsőszálláspataki és boldogasszonyfalvi vásárokon cserélik be, illetve szerzik meg a petrozsényiek, mely vásárpiacot a zsilvölgyi pásztorok részére már a XVI. századtól kezdve nevezetesek voltak a fennmaradt oklevelek tanúsága szerint. Így Kolozsárt, 1578. október 29-én Báthory Kristóf erdélyi vajda, a török háborúk által sokat szenvedett Boldogasszonyfalva és vidékének megadja a Kendeffyek privelegiuma gyanánt a szombati hetivásár jogot.²⁸ Egészen első Ferenc császár és királynak Wien, 1821, május 4-én kelt okleveléig, mely szerint Felsőszálláspatakon a Kenderessy és Mara családok részére Szentgyörgy és Szentmihály napon országos és minden csütörtökön heti vásárjogot és jövedelmet biztosít.²⁹ Ezek szerint Hunyadmegye

déli vásárjogi határa Boldogasszonyfalva és Felsőszálláspatakának vonalán nyugodott a XIX század elejéig.

Főtáplálékukért, a kukoricáért azonban sokszor átmentek a Regátba, úgy, hogy a vulkáni vámon 5–600 lóval hoztak be kukoricát hetenként a Zsilvölgyébe.³⁰ Ugyancsak lóháton szállítják a szenet a vulkáni lakosok a Kendeffy birtokok kovácsainak Boldogasszonyfalvára.^{30A} Ez a szénnek első üzenet küldése a művelt nyugat felé s ezután már Petrozsény fejlődését, települését kizárólag a szén írja elő.

A technica fokozottabb igénye, a zsilvölgyi szén hire megindítja a bányakutatásokat már az 1840-es években.³¹ Ezután a dátum után először magánosok, azután bányatóke érdekeltségek és utoljára a kincsar lát hozzá erőteljesebb és erőteljesebb írámban a szénrétegek felkereséséhez és kibányászásához. Különösen, mikor az Arad—Gyulafehérvár közötti úgynevezett Első Erdélyi Vasut építése tervbe vette először a dévai—petrozsényi, majd a piski—petrozsényi szárnyvasutat.³² Így a szállítási eszközök kedvező feltétele már előre körvonalazta Petrozsény fejlődését. Különösen a Brassói bánya- és kohó- egylet fejtett ki az 50-es, 60-as években rendkívüli nehéz közlekedési viszonyok dacára a szénkutatás és bányászat terén úttörő munkát.³³ Az első produktív tárnákat 1867-ben helyezi el a bányakincstár. Egyiket a jelenlegi város északkeleti határán. 621·7 magasságban a keleti bánya néven. A másikat pedig a Deák Akna néven az előbbi bányától északkeleti irányban légvonalban 1875 m. távolságban, Petrilla község délnyugati határában a 634·3 m. magassági pontban kezdték megművelni. Rá két évre, 1869-ben a Brassói bánya- és kohó- egylet a Zsil jobb partján, Petrozsény község beltelkén telepíti le a Nyugati Bányát a 609 m. szinten.³⁴ Általában véve a 60-as években a magánosok bányajogosítványai a Magyar Zsil jobb partján terülnek el, míg a kincstári telep végig a balparton húzódik. A bányatárásokkal egyidejűleg kezdik tarolni a fákat, egyengetni a felszint és építeni a mun-

**Legújabbkorú
széntelepülés.**

kás kolóniákat. Legelső házakat nyers téglából, fából és vályogból a Keleti bánya körül építik és a Csehországból idekerült bányászok Prágának nevezték el, mely név mai napig is fennmaradt. Ez az első-szentelepülés a Magyar-Zsil fellegvár terrászának agyagos halmain épült, a város északkeleti sarkán zeg-zúgos uccákkal. Ugyanakkor a kincstár is építeni kezdi a Petrillai törzskolóniát és a főút déli mindkét oldalán a kincstári „Deák”, vagy úgynevezett Livazeni-gyarmatot: tiszt, altiszt és munkás lakásokkal, iskolával és kórházzal.³⁵ A Brassói bánya- és kohó-egylet a város szívében, a főúttól keletre a Mérleg- és Szép-uccákkal építi felső gyarmatát 52 lakóházzal s az alsó kolóniáját 41 házzal, az Iroda és Hosszu-uccákkal és a Maleaban levő 12 házat.³⁶ A most épült telepítések már szabályos, egyenes uccákkal, egyforma kerttel ellátott bányász lakásokból épültek fel.

A szénmel megjelent emberi vállalkozás megváltoztatta Petroszény eddigi ethnografiai jellemét is: A pásztorkodó, román település fel — a havasi völgyekbe, az állandó, magas sztinákba menekül, míg a megmaradottak alkalmazkodnak a szén által teremtetett új élet feltételeihez. Bányamunkához állanak, a földet — az új érkezőktől sok újat tanulva — belterjesebben kezdik művelni, ez időtájtban burgonyát is nagyobb mértékben kezdik termesztetni.³⁶ A jövevények egyrészt, mint szakmunkások, másrészt, mint az érdekeltségekhez tartozó tisztviselők, leginkább Nagyág — mintegy 70 — a bukovinai Louisenthal, Jakobéni, Csikbalánbánya, Csikszentdomokos, Verespatak, Oláhláposbánya, Zalatna, Offenbánya vidékéről kerülnek ki.^{36A} De találunk munkásokat a Brassói bánya- és kohó-egylet 1858—68-as törzskönyveiben a fennemlítetteken kívül Hátszeg, Ruszka bánya, Lövete, Bojca, Resica, Selmec, Felsőbánya, Abrudbánya, a krajnai Kolin, a tiroli Prad, az itáliai Donye és a cseh szén-vidékről is. Ezek később a körülményekkel megbarátkozva, iparos ismerőseiket, rokonaikat is magukhoz hívogatták és ezzel megindult a petroszényi kézműipar és kereskedelem is.

A vulkáni vámhivatal megkapja a dohány nagyüzsdét, sóraktárt és bélyeg elárúsítást. A posta tengelyen járt két kerekű postakocsin Puj és Vulkán között — úgyhogy a petroszényi postanyag is Vulkánba futott be először a 70-es évekig — amikor a helybeli postamesterség rendeződött.³⁷ A vasut megnyitása előtt az

élelem nagyon olcsó volt — különösen a hús és tej — már drágább volt a ruházati cikk és az italnemű, melyeket leginkább Hátszegről szállították a később itt letelepedett német és zsidó kereskedők. Egy egy kocsi-út akkori adatok szerint Petrozsényből — Hátszegig 25—30 forintba, míg Petrozsénytől — Piskiig 42—45 forintba került.³⁸

Az egyházi szertartásokat a 60—70-es években a környékbeli román papok végezték és könyvelték. Csak alkalmilag, a sátoros ünnepkor jöttek Déváról, Hátszegről az új települőknek papjai.³⁹

Az 1868—69 es évekről szóló első üzemi jelentések szerint, különösen a Deák-tárót vették erőteljesebb megművelés alá, hogy a Piski—Petrozsényi vasut megnyitásakor feltárva, a fejtésre alkalmas legyen.⁴⁰ Az 1869-iki február havi jelentésből megtudjuk, hogy 2700 vámmázsa szenet termeltek értékesítés nélkül. Ezért engedélyt kap a bányahivatal, hogy a készletet eladhassa 12—14 krajcárért vámmázsként a petrozsényi fogyasztóknak. Ugyancsak ez évből a júniusi üzemi jelentés elmondja, hogy június 20-án éjjel egy heves orkán vonult el a Zsilvölgye felett. Úgy, hogy Petrozsényben a 109-es számú kutatási területen levő fúrótornyot, kovácsműhelyt és a Brassói társulat új épületeit is lerombolta.⁴¹

1866-ban a puji közigazgatás két körjegyzőséget szervez a Zsilvölgyében a következő beosztással: Banica és Livazeni között az első, Iskrony és Cămpului Neagu között a második kört szervezte s így Petrozsény az első körjegyzőséghez tartozott.⁴² A Zsilvölgy feletti szolgabíróság pedig Pujon székel e tájban.⁴³

Összefoglalva még egyszer Petrozsény 60-as évek utáni települését — elmondhassuk, hogy városunk ősmagja az előbb évtizedek alatt a Kendeffy-telepen kiépült, gör. kel. fatemplon körüli részlet volt, mely Petrozsény északi szögletében terült el, elhintve az oldalakon és Zsil partja körüli fából rótt pásztorházakkal. Ez tisztára pásztor település. Erre következnek a barak, munkásházak,⁴⁴ ideiglenes vessző-, fa- és vályoglakások rendszertelenül építve a munkahelyek körül. Petrozsény városának mai kiterjedését e korban a magasabb térszínben sűrű nyíresek és tölgy csoportok, vad bokrok borították; az alacsonyabb, zsili lapályon szárnyasokban bő, időközönkénti mocsár terület húzódott.

Prága nevezetű kolónia a keleti akna körül a város észak-

keleti dombjain, majd a Malea pataktól délre terülő Livazeni gyarmat a Fő-út szimmetria tengelyében. A Brassói bánya-egylet felső és alsó kolóniája 105 házzal már rendszeres bányagyarmat⁴⁵ és határozott széntelepülés. A piactéren és Prágát Livezeni-vel összekötő útvonalon kereskedési barakok és kisebb-nagyobb iparos vályog és nyers téglá házak épülnek.⁴⁶ Az állatvásárokat ez időtájt a mai park és zárda környékén szokták tartani ^{46B}

Petrozsény széntelepülésének lendületét igazán az 1870. aug. 18-án megnyílt vasút adta meg, mely értékesíteni tudta a kiaknázott szenet,⁴⁷ szétszállítva — egész Erdély területén épülő vasutak bővítésére jelentős befolyással birt. Közelebb hozta a fejlődő szénbányákhoz az ipart és kereskedelmet és gyorsaságánál fogva az új népesedést megsokszorozta.⁴⁸ Rá egy évre, azaz 1871-ben a termelés már oly nagy arányokat öltött, hogy a vasuti szállítás akkori eszközei nem bírták meg a forgalmat.⁴⁹

A vasuti vonalat az előirányzott tervek szerint Óromániával akarták összekötni a Szurduki szoroson át. Ez külföldi, belga tőkét hívott a Zsilvölgyébe a szén kiaknázására. Mikor azonban gazdaságosabb volt a predeali, illetve az orsovai vasuti összeköttetés a szurduki kapcsolatnál — az idegen tőke nem vállalkozott tovább a Zsilvölgyi szénbányák fejlesztésére és kivonult az országból.⁵⁰

A vasutvonal munkálatait az osztrák porosz háboru után fellépett nagy kolera miatt csak 1867-ben kezdték megépíteni⁵¹ Déva, illetve Piski állomástól kiindulva. Az első tervek szerint Dealu-Babin át egyenesen Vulkánba⁵² akarták a vasutvonalát hozni, de később a Merişor—Banica kanyarral a Merişor—Banica—Petrozsény—Vulkán vonalat fogadták el. A vasut építési munkálatokat leginkább olasz munkások és vállalkozók végezték,⁵³ ami Petrozsény népesedését az ittmaradottal újra élénken kiszínezte. A vonat építés idejéből maradt fenn egy tipikus, petrozsényi szó, a „baráber“. Ezzel a névvel illetik a lerongyolódott, elzüllött, hasznavehetetlen bányamunkásokat. Ez a szó a legkeményebb sérelem. Maga a baráber szó Bahn Arbeiter vasutmunkás szótól ered, mely idegen füllel és idegen ajkon kiejtve lett baráber.^{53A}

Eleinte két vonat-pár közlekedett a személy- és teherforgalomban. A személyvonat reggel indult Petrozsényből és Piskiről dél-

után indult vissza Petrozsény felé. A teher forgalomban pedig a napi 30 waggon szénszállítás a legnagyobb teljesítmény volt.⁵⁴

Később a regáti állat-exportokat is Petrozsényben tették vonatra, ami az Elteniával való forgalmat s a városnak onnan való élelmezését mozdította elő.⁵⁵

Az 1871. évi XVIII. törvénycikk értelmében rendezték Petrozsény közigazgatási viszonyát; ugyanebben az évben létesíti az erdélyi róm. kath. püspökség a petrozsényi plebániát Piringer József plebános vezetése alatt.^{56A}

Az 1870-iki év után különösen sok cseh szakmunkás jön Ruma, Deutschbrod, Dolin, Neuhaus, Techlowitz, Prága vidékéről és Morvaországból. Német bányászok jönnek Steiermarkból és krajner munkások Leibach környékéről.⁵⁶ Már Petrozsényben dolgozó, régi munkások újra Nagyágról, Csikbalánbányáról, Oláhláposbányáról, Verespatakról, Offenbányáról hívják Petrozsénybe ismerőseiket és rokonaikat. Lassan már kitöltődnek a Fő-út üres telkei a kereskedők házaival — benépesül a Mátyás-ucca, Maleaitelep, a Kálvária alja és az egyes gyarmatok is tovább fejlődnek.^{57A} 1872-ben épült a jelenlegi altiszti Kaszinóban, a Templom-uccában Petrozsény első kórháza^{57.aA} Ugyancsak ebben az évben alapítják meg az első, állami, vegyes elemi iskolát a Livazeni gyarmatban. Az állam az épülő gyarmatnak uccái mellé eperfákat akart ültetni, mely által a selyemhernyó tenyésztést kívánta elterjeszteni. Pár évi kísérlet után, mikor bebizonyosodott, hogy az eperfa Petrozsény éghajlati viszonyai szerint még nem hajt levelet a selyemhernyó növekedésének idején, vadgesztenyével helyettesítette a magyar állam az uccák fásítását és lemondott a selyembogár meghonosításáról. Mikor azonban a gesztenyefa sem felelt meg Petrozsény esős, hűvös, szélviharokban gazdag helyzetének — az uccák végleges plantációjának a szívós akácfa maradt meg mai napig. A megmaradt vadgesztenyefákat pedig kiültették a róm. kath. plebánia telkére^{57B}

1872 december 10-én a Deák Aknában, a III. sz. telepen bányarobbanás történt, melynek következtében a 1873-as évben biztosítási és átalakító munkát végeztek, ami a termelést lényegesen befolyásolta. Úgy, hogy az 1874-iki évi zárszámadás alkalmával a bányahivatal 324.297 forint veszteséget mutatott ki, mert

az előirányzott 3.207.000 mázsa szénnek nagyrészt a Deák Akna kellett volna kitermelje.⁵⁸ Petrozsény új széntelepülését a bányakatasztrófa után egymás után látogatják a csapások: 1873-ban a kolera-járvány bőven szedte áldozatait, majd 74-ben a fekete himlő pusztított. A halottak legnagyobb részét a Keleti Akna melletti, illetve az akkori bányagondnoksági épület közelében elterült temelőkertben hantolták el.⁵⁹ A balszerencse 1874-ben is folytatja útját Petrozsényban, amikor a határzár miatt az élelmiszerek, különösen a húsneműek annyira megdrágultak, hogy a bányászok kimondják az első sztrájkot,⁶⁰ ami a csendőrszárny megerősítését vonta maga után.

Már a 70-es években a szén jelentősége magával hozta a Szurdukon átvezető mű-út gondolatát, melynek előmunkálatait a Brassói bánya- és kohó egyeslet meg is kezdte.⁶¹ A vármegye költségén és az állam segítségével a munka 1879-ben⁶² erőteljesebb lendületet vett. Ugyanakkor a regáti oldalon Târgu-Jiuból megindított munka is már előrehaladott. Először csak egy gyalogutat vezettek a Szurduki szoroson az egyesült Zsil partján, megépítve a szükséges hidakat. Az 1890-es⁶³ évre elkészült Petrozsény – Târgu-Jiu közötti országutat átadták a forgalomnak, mely útvonalnak a Zsilvölgy élelmezését illetőleg nagy kereskedelmi jelentősége volt.

A polgárultság a XIX. század utolsó évtizedeiben mind nagyobb és nagyobb lépéssel haladt előre. Az új telepeken eklézsiát alapítanak, templomot, iskolát, zárdát, papilakot építenek; 1887-ben épült fel a Templom-ucca nyugati szögletében a róm. kath. egyház román stílusú temploma⁶⁴ 1888 őszén szentelik fel a gör. kath. hívek templomát a Zsil felső terrasán, a Livazeni gyarmatban.⁶⁵ 1888. december 9-én Szász Domokos, erdélyi ref. püspök adja áldását a Fő-út keleti felén épült ev. ref. templomra, szintén a Livazeni kolóniában; ennek a templomnak alapkövét még 1886. július 25-én tették le.⁶⁶ 1896. június 29-én szentelték fel a Templom-uccában a góthikus ev. lutheránus egyház istenházát.⁶⁷ 1890-ben a gör. kel. orth. egyház is a legelső, kis fatemplomból egy díszes, bizantinus formában épített kőtemplomába költözik a Fő-út északi felén,⁶⁸ 1912-ben épült fel az óhitű zsidók emeletes imaháza a Maleai részen.⁶⁹ Mig az unitáriusok napjainkban építik a református tamlommal szemben templomukat.⁷⁰

A bányalakosság is kiegészülve az iparosokkal és kereskedőkkel, rohamosan nő. Valóságos amerikai stílusban — bevándorlással oly növekedés koefficienssel szaporodik, mellyel Erdélyben egyetlen egy község vagy város sem dicsekedhetik a XX. század végén. Így 1818-ban 233, 1869-ben 1728 lélek lakik Petroszényben, 1880-ban 2906 ember, 1890-ben 3774 a lakosok száma, 1900-ban már 7765 lélek lakik, akik között 4297 magyar, 2232 román, 989 német, 17 lót, 2 ruthén, 7 horvát, 8 szerb és 217 egyéb volt. Vallásuk szerint 3307 róm. kath., 1949 gör. kel., 619 gör. kath., 937 ev. ref., 449 izraelita, 431 ág. ev. luth., 72 unitárius és 1 egyéb számszerint oszlottak meg. 1900-ik statisztika szerint Petroszényben, mint népes nagyvárosban 1034 lakóház van.⁷¹ A világháború elején 1914-ben már 17600 ember él Petroszényben, míg 1925-ben, mikor rendezett tanácsu várossá válik, lakóinak száma 22528 lélek volt,⁷² akik közül 10788-an bányászattal foglalkoztak. 1870—90 között újra sok bukovinai, krajnai, steiermarki és csehországi bányász jött Petroszénybe. Így 1876-ban 142 munkás jön a bukovinai Jakobeniből, illetve Louisenthal vidékéről, míg 1884-ben 61 bányász jön újra Csehországból. A többség azonban székely és román marad, akik már az előbb említett erdélyi bányatelepekről toborzódtak össze. Mint új munkásokat az 1892-ös évről megemlítem a marosujváriakat; 1893-ból a tiroliakat, 1896-ból a galíciai Sambol, Rzezov, Posadából jött munkásokat.⁷³ Időszaki munkások az őszi és téli hónapok alatt különösen Hunyad, Krassószörény, Alsófehér, Maros-Torda, Torda-Aranyos, Udvarhely és Csik megyékből jöttek. Ezek rendszeren a tavaszi mezei munkákra és az aratásra haza mennek, takarékosan élve, mindennapi keresetükből szép pénzt gyűjtenek össze.

A rohamosan fejlődő nagyközség egymásután építi középületeit: 1901-ben a maleai hidtól délre a Fő-út nyugati partján a posta épületet emelik, vele szemközt 1904-ben nyílik meg a gimnázium. 1893—94-ben épül a mallersdorfi szentferencrendi nővérek zárdája és hat osztályból álló róm. kath. elemi leányiskolájuk a maleai hidtól északra a Fő-út keleti partján, mely a növekedő igényeknek megfelelően 1905-ben népes polgári iskolává (bennlakássá) bővül. Ugyancsak a szentferencrendi nővérek ápolják a társulati és kincstári kórház betegeit is.⁷⁴ Petroszény társadalmi

életét már ekkor bányász-, iparos-, polgári, lövész- és zene-egyletek fejlesztik és nevelik jótékonyan.⁷⁵

A Zsil bal partján levő aknákat a Keleti és Deák tárokat a magy. kir. kincstár bérbeadja az 1879. augusztus 31-én kelt 79. sz. miniszterelnöki megerősítéssel 1879. augusztus 1-től 1896. december 31-ig szóló szerződési tartalommal a Brassói bánya- és kohó-egyesületnek. Majd 1894. év végén a Salgótarjáni Társulat tulajdonába megy át a Brassói társulat művelési területe, mely társulat elődjének az állammal kötött haszonbéri szerződését 1904. évi január hó 1-től 1916. évi december 31-ig szóló hatállyal megújítja.⁷⁷ Majd 1908. február 10-én kelt jegyzőkönyv⁷⁸ szerint kül-részleteiben visszaszármaztatja, illetve 1908. nov. 28-án felvett jegyzőkönyv⁷⁹ értelmében módosítja. Az átadásról és átvételről az 1909. december 1—3-án,⁸⁰ 1910. január 8-án,⁸¹ 1910. december 2-án⁸² kelt jegyzőkönyvek tanuskodnak. A Salgótarjáni köszénbánya társulat 1921-ig tartotta jogait érvényben, amikor 1920. áprilisban megkötött szerződésnek értelmében egy új társulatnak, a Societate Petrosaninak adta át tulajdon- és szerződési jogait. Az új társulatban egyenlő román és magyar tőkével a Banca Românească, Creditul Externe érdekeltsége egyrésztől, másrésztől a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank vett részt.⁸³

A XX. század elején már egy igazi bányaváros képét nyújtja Petrozsény. Egymásután épülnek a többi középületei, rendező pályaudvara, téglá-, cserép-, bőr- és butorgyárai. Bővülnek munkás gyarmatai, rendeződnek uccái villany-, víz- és csatorna vezetékekkel ellátva. 1905-ben építik a társulat vendéglátó palotáját, a Nagy Kaszinót a Templom uccában. 1911-ben befejeződnek a társulati és kincstári tiszti lakások a Livazeni kincstári és társulati telepeken. A Livazeni kolónia a Temető, Huszár, Dohány, Szegfü, Hársfa, Mozsár, Király, Hajdu, Telep, Magyar, Csángó, Korház és Iskola-uccákkal Petrozsénynek déli részét foglalja el. Míg a Fő-út, a Kossuth Lajos-ucca a mai képét veszi fel, addig az alsó kolónia is kiterjeszkedik a Vadász-, Székely-, Róka-, Aradi-, Akácfa-, Hid-uccákkal. Továbbá a Kendeffy-telep környéke a Vágóhid-, Uj-, Csonka-, Szív- és Zsil-uccákban népesül be. Prága új Prágával meg a város keleti és nyugati uccára két vasúti teleppel bővült. 1908-ban képezik a Salgó Társulat vendéglátó-palotája kö-

rüli parkot. 1909-ben befejezik a munkálatokat a magános Janza telepen a Malea patak partján. 1910–11-ben épült fel a város északkeleti határában az Osztályozó Mű és mellette a villamos Központ.⁸⁴ Az 1912-iki évben épült fel a téglagyár évi négymillió darab téglá és kétszázezer tetőcserép termelésre berendezve. Azután a két mészégető kemence egyenként napi egy wagon termeléssel segíti elő a gyors építkezéseket. 1913-as év emeli a vasúti repülőhidat, építi az adóhivatalt,⁸⁵ a Fő-ucca déli részén meg a víz vezetéki művet. 1914–18-as világháború és azután következő forradalom Petrozsényben lényeges károkat nem okozott. 1920 június 4-én aláírt trianoni békeszerződés Petrozsényt Romániához osztotta.^{86B}

A háború utáni települést 1925-ben készült telep és épületek tetőzik be. Kiépülnek az alsó koloniák déli végei a Munkás Kaszinóval és Munkás Fürdővel. Felépül már modern szociális beosztással a Mircea Csecsemőgondozó- és Theodorescu-telep.

A lakosság zömét a bányamunkások alkotják, kik nemzetiiség és beosztott foglalkozás szerint a következő tábla szerint oszlottak meg az 1923. évben.

1923. évi nemzetiségi kimutatás a Societatea Petroșaninak munkás viszonyairól foglalkozás szerint:

Nemzetiség szerint	Főhivatalnokok		Hivatalnokok		Iparosok		Munkások		Inasok	
	szám	0/0	szám	0/0	szám	0/0	szám	0/0	szám	0/0
Román . . .	19	25.0	64	19.8	350	27.0	4850	58.5	53	27.3
Magyar . . .	35	46.0	190	58.7	771	59.4	4276	33.7	111	57.2
Német . . .	15	19.7	58	17.9	130	10.0	330	4.6	22	11.4
Zsidó . . .	4	5.3	2	0.6	14	1.0	23	0.3	1	0.5
Más . . .	3	4.0	10	3.0	33	2.6	242	2.9	7	3.6
Összesen :	76	100	324	100	1298	100	9721	100	194	100

tehát e kimutatás szerint a mérnöki és vezetőhivatalnoki karnál 46 0/0-al, a bánya-iparosoknál 59.4 0/0 al és az inasoknál 57.2 0/0-al a magyar nemzetiség van többségben — míg a románság a munkások tömegét képviseli 58.5 többségi százalékkal.

A munkásság élelmezését szociálizált élelmiszer-raktárokkal bonyolítják le. Ugyanis minden munkás havonként a következő járandóságot kapta a következő értékben:

C i k k e k	Bányász	Külső munkás	Családtag	É r t é k Leiben	Időre
Liszt . . .	16 kgr.	15 kgr.	8 kgr.	0'23 kg.-ként	1 hónapra
Szalona . .	2'5 „	2'5 „	— „	1'48 „	1 „
Zsir	— „	— „	0'5 „	1'90 „	1 „
Cukor . . .	0'65 „	0'50 „	0'40 „	0'53 „	1 „
Burgonya .	10 „	10 „	8 „	0'075 „	1 „
Bakancs .	3 pár	2 pár	— pár	8'8 pár.-ként	1 évre

Lakás, fűtés, világítás, sport, fürdő, zene, mozi, kórházi és biztosítási kedvezmények alkotják a petrosényi bányászok életfeltételeit. Napi keresményük az 1923-ik évben az említett bányatársulatnál a következő volt: egy bányász naponta 90'01 Leit keresett, míg egy külső munkás iparos 83'21 Leit kapott.⁸⁶ Minthogy Petrosény és vidéke az élelmiszer-szükségeket nem tudja ön-maga kielégíteni, azért a Regátból, Bánátból, Marosmentéről meg a Barcaságról hozzák az élelmiszerek nagy részét és pedig: a gabonaneműeket meg a zsírt és a szalonát a szomszédos Bánátból, Olteniából szerzik be főképen. Vágómarhákat részint gyalog, részint vagonokban Hátszeg vidékéről, a Maros mentéről kapják. Húsfogyasztása tisztán a bányánál dolgozó munkáscsaládoknak átlagos évi 360,000 kg. hús volt a Consum húsfogyasztási vállalat kimutatása szerint. Burgonyát leginkább Brassó vidékéről szerzi be a bányatársulat élelmezési osztálya. A gyümölcsöket és zöldség-árúkat egyrészt a szomszédos Olteniából hozzák lovas szekereken, míg vasuton Arad, Temesvár környékéről és a Marosmentéről szállítják a kereskedők. Nagymennyiségű cukorfogyasztását a hazai gyáarak, különösen a bucurești melletti Chitilai cukorgyár látja el. Gyarmatárúkat București, Galati és Constanța szolgáltatja. A kereskedelem egyéb szükségleteit már a világkereskedelem vérkeringése táplálja. Cserébe szinte az egész Románia vasuti üzemét és egyéb szénre beruházott gyárait a Zsilvölgy látja el szénnel. Ér-

dekes lesz összevetni a Societate Petroşani által kitermelt évenkénti szénmennyiség métermázsákban mért értékét az ugyancsak évenként megállapított munkás létszámmal. Ha ugyanis az évenként termelt szénmennyiséget elosztjuk a bányatársulat összes dolgozóinak számával — egy értékhányadost kapunk, még pedig 1868—1870-ig ennek a törtnek középértéke 243.61, majd 1900-ig az átlagos érték 1298.07-re szökik fel — míg az 1913-as évben a legnagyobb széntermelésnél 1729.42 volt ez a hányados. Tehát láthatjuk, hogy a széntermelés nagyobb skálában emelkedett, mint ahogy a munkásszaporulat ezt megkívánta volna. Oka ennek az, hogy a csákányozás helyett inkább fűrőgépekkel tárnák a tárnákat — technika haladottakk éveiben, — amit a robbantóanyagok fogyasztásának fokozatos emelkedése bizonyít a szén alaki és fogyasztási minőségének rovására.

Egyébként a széntermelés értéke és a kitermelő munkások száma a Petrozsényi Kőszén Bánya-Társulatnál a következő volt 1868—1925. év között:

Év	Széntermelés mm.-ben	Dolgozók száma	Év	Széntermelés mm.-ben	Dolgozók száma	Év	Széntermelés mm.-ben	Dolgozók száma
1868	8.529	65	1888	1927.359	1200	1908	9637.400	5418
1869	34.313	170	1889	1988.806	1400	1909	10341.200	5996
1870	106.803	300	1890	2284.874	1400	1910	10558.300	6086
1871	483.062	341	1891	2335.190	1870	1911	11028.100	6750
1872	831.172	440	1892	2348.567	1810	1912	12087.500	7019
1873	809.200	400	1893	2344.340	1583	1913	12825.400	7416
1874	758.599	419	1894	2420.072	1502	1914	11568.000	6598
1875	701.101	300	1895	2998.160	1783	1915	10525.700	5827
1876	772.200	419	1896	3727.426	1738	1916	6753.800	5884
1877	870.256	326	1897	3575.144	2115	1917	7839.300	6002
1878	781.087	278	1898	4233.168	2248	1918	7410.000	6721
1879	931.824	767	1899	4052.120	2200	1919	5474.290	7180
1880	1365.465	814	1900	5168.900	2708	1920	5082.100	6951
1881	1416.132	926	1901	5639.700	2939	1921	6354.100	8670
1882	1466.800	1005	1902	5673.400	2923	1922	8024.000	9295
1883	1611.605	1030	1903	6870.700	3426	1923	9146.500	9500
1884	1893.722	1100	1904	7154.800	3200	1924	10186.800	10195
1885	1803.224	1320	1905	8198.300	3609	1925	10361.600	10788
1386	1984.224	1312	1906	8217.100	4485			
1887	1878.460	1300	1907	8911.100	4994			

Tehát a termelés 1868 tól állandóan és fokozatosan emelkedett 1913-ig, innentől kezdve a világháború alatt a termelés újra lecsökkent, legmélyebben az 1921-es évben, míg 1921-től kezdve újra rohamosan emelkedik.

Áttekintve Petrozsény városának helyzetén, történeti múltján és jelenén, újra összefoglalhatjuk településének fejlődését a következőkben: Az ókorban, a Strigy völgyéről a vulkáni nyergen áthaladó római, mellék-út mentén, Petrozsény helyén előbb dák, majd római őrtanya volt, melyről számos ókori lelet tanuskodott. A népvándorlás idejében, különösen a szétszórt avarok találtak Hunyad vármegye déli erdős réjtekeiben menedéket. Ebből az időből származik Hunyad neve, mely az avar Hung, Hungnoddal rokon. Azután a Zsil folyónak legelső elnevezései is az Arabona, Katarobon a dunántúli, avar Rába folyó nevével hasonlatosak. A középkori oklevelek a XV. század végéről kifejlődött román kenezátusokról emlékeznek meg. Míg a magyarok a Maros és a Strigy mentén fokozatosan haladnak dél felé. Ugyancsak a XV. században fordul elő először a Zsil folyó neve, vadban és legelőkben gazdag erdőivel és halászalával, a Kendeffyek részére kiállított adományozó oklevélben. Így lassan, fokozatosan északról, Hátszeg vidékéről népesül be a Zsilvölgyének legelőben bő és nemes vadakban gazdag helyei időszakos pásztorokkal és nemes vadászokkal. A pásztorok legelőiket gazda-falujukkal különböztetik meg: A Petrosiak földjét, pásztor kunyhóit a déli Livádia községbeliektől Petroseninek nevezik. Magyar ajakkal kiejtve és leírva Petrozsény. Tehát Petrozsény román szó. Jelenti: Petrosból való, vagy Petrosiak; mint a hogy ezt az egész Zsilvölgyének újra való népesedéséből is kimutatjuk. A XIX. század elején szerepel először Petrozsény neve, mint szilaj pásztortelepéből állandó pásztor- és földművelő településsé változott falu. A XIX. század közepétől kezdve Petrozsénynek fejlődését, néprajzi összetételét tisztára a szén irányítja és toborozza össze. Ekkor már Petrozsény jellegzetes szénbánya településsé változott. Tehát a fejlődési fokozatok a következők voltak eddig: Őr- és Vásárhely a Zsilfolyó geográfiai adottságánál fogva, vadász- és szilaj pásztorkodó, ideiglenes tanya a völgyet borító, vadban és erdőségekben gazdag téreken, állandó, pásztorkodó és földművelő-telepfalu, végül a földmélyén elrejtett kőszén által létrehozott industriális szénbánya város.

Petrozsény városának jövő fejlődése határozott dél felő mutat, ahol terjeszkedésre kedvező tere van. A szén energiájával a közeli takarékosági időszakban a „fehérszén“, a víz veszi fel a versenyt, melynek értéke eddig a feketeszén olcsósága miatt teljesen kiaknázatlanul hever. A szén egymásután építi a gyárakat a bányatelep köré, úgy, hogy a Szurduki vasutvonal közeli megnyitása után Petrozsény egy kereskedő, bánya-gyárteleppé fog fokozatosan kiépülni.

F Ü G G E L É K.

1. Maderspach Victor feljegyzése. Ismertette Téglás Gábor 1884. október 1. Hunyadmegye. évkönyv, 1884.
2. A Magyar Zsilnál számításba vett max. vízmennyiség $27 \text{ m}^3 \text{ sec.}^{-1}$, min. $0.63 \text{ m}^3 \text{ sec.}^{-1}$ vízmennyiség volt. Az átlagos esés kilométerenként max. 16.2 m., min. 8.7 m volt számításba véve. A Jietjnél átlagos $0.5 \text{ m}^3 \text{ sec.}^{-1}$ érték adja a közepes vízmennyiséget és 28 m. a kilométerenként számított átlagos esést. A Tája patakánál $0.77 \text{ m}^3 \text{ sec.}^{-1}$ érték adja a közepes vízmennyiséget, 20.1 m. a közepes esést. Ezek az értékek a Banica patakánál $0.44 \text{ m}^3 \text{ sec.}^{-1}$ és 8 m. per kilométer. Viczián Ede: M. vizerői.
3. Benkő József: Hunyad vármegyéről (kézirat) 1870. 65. oldal.
- 3A. Lásd a következő 10. szám alatti jegyzetet.
4. Arch. értesítő III. 28.
5. Hunyad vármegye. 1902. 21. oldal.
6. Évkönyv V. 56 oldal. Hunyad vármegye régészeti. Déva.
7. Cod. Dipl. Arpad VIII. 134.
- 8a. Dácia legrégebb földrajz adatai. Téglás Gábor Hunyad vármegye. Budapest, 1902. 52. oldal.
- 8-9 Agros prata atque feneta et alias terras arabiles Pterela Malee Rathond ac Mwrylowar et Nyakmezew vocatas in pertinencys possessionis Malomwyz predicte ac districtu de Haczak et Comitatu de hwnyad existentes habitas, quequidem prata atque terras quidam duo fluuy Syl appellati interfluunt, In

quorum pacifico dominio idem Michael Kendeffy progenitores suos ab antiquo perstitisse seque persistere asserit. Dr. Solyom-Fekete Ferencz dévai törvényszéki elnök másolatában a Hunyad vármegyei muzeumban, Déván. IV. 12. •

10. cum cunctis suis vtilitatibus et pertinencys quibuslibet videlicet pascuis Siluis Nemoribus Montibus vallibus aquis fluvys piscinis piscaturis et earumdem aquarum decursibus Et generaliter quorumlibet vtilitatum et pertinenciarum suarum integritatibus. — Ugyanott IV. 82.
11. Nos igitur Amicabilibus petitionibus eorudem dominorum Wayuodarum annuentes, vnacum prefato Nicolao de Maczesd, homine ipsorum Wayuodali, nostrum hominem, videlicet discretum Nicolaum presbiterum Capellanum venerabilis domini Martini Archidiaconi Albensis necnon socy et con Canonici fratris nostri... Ad facies prescriptorum Agrorum pratorum fenetorum et terrarum Arabilium, in pertinentys dicte possessionis Malomwyz, Comitatuque et districtu in predictis existentium et adiacentium, Eorum videlicet, et earum, que et quas pretacti fluuy Syl vocati interfluit. — U. o. IV. 84.
12. Super pretactis quoque alys Agris, pratis, ac fenetis et alys teris Arabilibus, Malee Rotond ac Mwrysowar nuncupatis, debitam Statucionen fecere et exequi voluissent, Tunc annotati Nandra de pwy, Zthanchwl de Maczesd, Daan et Michael de eadem, demetrius Kopaz de Wad, Kende de Wnchok et Michael Roman de Pesthyen, in eorum ac vniuersorum Nobilium et hominum possessionatorum prefati districtus Haczak, sicuti retulerant, ad eosdem Agros prata feneta et terras Arabiles, Malee Rotond et Mwrysowar, certa Jura habentium, personis et nominibus Executionem huiusmodi Statucionis intercipiendo, cum eodem Michaele Kendeffy exponente, fere permodum Amicabilis compositionis et subsecute metalis reambulacionis... A partem meridionolem, vsque Marysowarpathaka, ac deinde versus plagam occidentalem, vsque Kaprysowarpathaka fluuios suis vocabulis nominalos necnon dehinc ad plagam septemtrionalem vsque ad quendam portum, parumper a fluuio Sylpathaka distantem, et rursum ad eandem partem meridionalem ad quendam Alpem Wolkanhawasa vocatum. U. o. IV. 87—88.

13. Eidem Michaeli Id annuendam duximus et concedentum, vt ipse de partibus Regni nostri transalpinis, pharaones siue cinganos cum doudecim tentorys, seu solitis eorum habitationibus. ad Bona et possessiones suas, in partibus Regni nostri Transsiluanis, habitas moraturos adducere, ipsosque vbilibet in eisdem Bonis suis, instar aliorum Jobagionum et colonorum suorum, tenere et conseruare, atque ab eisdem prouentus suos solitos, exigere et percipere, libere valeat atque possit. U. o. IV. 89.
14. Necnon terciam partem Kenesiatus in possessionibus Ponor predicta necnon Stryg et Leuad vocatis existentem fidelibus nostris Babul filio Leel de Barbadwyze, Kenesio de Hathchok. Ugyanott II. 22.
15. Tunc boni viri Dabrota presbiter valachorum et Archydiaconus plebanus perpetuus ecclesie sancti Nicolai de Barbaduivy. Ugyanott II. 25.
16. Consideratis itaque multimodis fidelitatibus, et fidelium obsequitorum gratuitis meritis, sinceris complacentys, virtuosisque gestis. Ugyanott IV. 90.
17. Intuitu quorum volentes ipsis nostram exhibere benevolentiam fauorosam, Opidum Regale Bodogazzonfalva vocatum simculum foro Annuali et Theolonio suis, necnon possessionem Tythewffalva U. o. IV. 91.
18. re prenotato is prescripto primo Exercitu suo e celis dato glorioso triumpho. rursus moto suo validissimo Exercitu, Regnum Bulgarie, tenutas scilicet prefatorum Turcorum, inuadendo, vsque Nigrum Mare, locum scilicet Warns, peruenissei, ibique cum seuissimo Imperatoare Turcorum, et eius maxima potentia, acrrrium conflictum comisisset. U. o. IV. 90.
19. contra Serenissimum dominum Fridericum, Romanorum Regem, pro recuperatione Sacre corone, ac rehabitione Castrorum pretacti Regni, tunc erga manus suas habitis, nosrum satis armatum Exercitum mouissemus, et totam patriam eiusdem circumiacentesque Ciuitatis Wienensis terras igne et gladio vastassemus. Ugyanott IV. 91.
20. Datum in Keresbánya, Sabbato proximo Ante festum beati Tome Apostoli. Anno domini Millesimo quadringentesimo Sexagesimo secundo. Ugyanott IV. 94.

21. Et ipseque Nicolaus in Alpibus Walkan, dum se viribus Turcorum opponeret per hostium arma occubuit. U. o. IV. 94.
22. Moldovan: Țara noastră. Sibiu, 1894. pag. 77.
23. In anul 1788 fu surprins de Turci și dus în robie împreună cu o mare parte a credincioșilor săi iar biserica a fost arsă, Ist. vic. gr. c. — al Hațegului. Dr. Radu.
- 23A. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde III. 389—392.
- 23B. Hunyadmegyei oklevéltár. Évkönyv XVII. 125,
24. In conscripția din anul 1733 pe Jiul Unguresc se pun 2 sate Dsejul unguresc cu 12 familii și Dzij Petrilla cu 48 familii; iar în ceea din 1750 s'a pus Zsil Petrila cu 300 suflete. Dr. Iacob Radu: Ist. vic. gr. cat. al Hațegului—Lugoj, 1913.
25. Conscripția din anul 1811, nu amintește de loc satele de pe Jiu, dar sunt cuprinse aproape toate cu numele de azi în ceea din 1918. Aci occură și Petroșeni cu 233 suflete. U. o. 287 p.
26. Hires vadászok nevei maradtak fenn idejövetelem előtt, mint pl Jacob, Barna János, Rusalin. A Zsil mocsaras lapálya nyáron át népes telepe volt a gázlóknak és a libaféléknek. A Mátyás-ucca környékén pedig a sűrű nyíres mindig bő zsákmányt adott a nyúl vadásznak. A hátszegi birtokosok szívesen jöttek nagy vadásztársaságokkal medve, zerge és fajdkakas vadászatra Nagy Miklós Petrozsény első állami tanítójának emlékei.
27. Rendes teherszekér nem létezett, ha volt is néhol egy olyan idomtalan szekér utánzat, a kerekek nem kerekek, hanem nyolc-tíz szögletesek voltak és az egész szekéren nem volt egy szegnyi vas sem s az egész csak fából állott; míg nyáron is, ha valami terület kellett vinni, trágyát a földekre vagy más egyebet — szánnal vitték. Csak Zsil-Korojesden volt 3 értelmes ember, igaz az egyik Onea Brinzen nem volt zsilvölgyi, hanem Szeben vidékéről való születésű, ezeknek volt rendes lovasszekerük. Sámsoni Polyák Gusztáv bányamérnök. Emlékiratai (kézirat) I. iv 3. lap.
28. similiter de Malomwiz Bodogazzonfalva vocata in districtru

de Haczak existente, Maiestati nostrae factam, Tum uero comodo et utilitati eiusdem possessionis quae per Turcas saepe saepius desolata fuisse perhibetur, ut habitatoribus quoque frequentior redderetur consulere uolentes ad eandem possessionem forum Ebdomadele liberum singulis diebus Sabbathi. Hunyadmegyei oklevéltár Déva, évk. XIX. 98.

29. tum vero demmissarum precum Familiarum Condivisionalium Kenderesi et Mara Pagi Felsőszálláspataka Possessorum, benigna habita reflexione, volentes insuper utilitatem, et commodum Haeriditarii Nostri Magni Principatus Transylvaniae promovere, et Populis, Incolisque ejusdem succucere, in Pagos Felsőszálláspataka Comitatus Hunyad ingremiato duas Nundias Anniversarias diebus Santi Georgi veteris et Sancti Michaelis novi Styli, praeterea etiam Fora seu Nundinas hebdomadales singulo die Jovis, si in hunc dies Festus non indicat sin secus autem igitur die, seu Feris proxima non impedita, sub iisdem omnino libertatibus, luribus, Privilegiis et immunitatibus, qui bus aliarum Civitatum, Oppidorum, Villarum, et Possessionum Nundinae anniversariae, et Fora hebdomadalia celebrantur. U o. XIX. 102.
30. Nyáron pedig Óromániába, a Târgu-Jiui hetivásárra mentek ki kukorica után, úgy, hogy a vulkáni vámon keresztül 5—600 lóval hoztak be kukoricát. Polyák I. II. 2.
- 30A. Már akkor szállítottak lóháton a vulkáni parasztok köszönet a boldogfalvi kovácsoknak, kik a Kendeffy birtokán köszönnel dolgoztak. II. 1. U. o.
31. A zsilvölgyi szénelőjövétel felkutatása és első kihasználása a Hoffmann Testvérek és Maderspach Károly érdeme, kik már a múlt század negyvenes éveiben beható kutatásokat eszközöltek; anélkül, hogy annak hasznot hozó rendes műveléséről szó lehetett volna, ami első sorban a rendkívüli nehéz közlekedési viszonyoknak tudandó be. — Andreics és Blaschech A Salgótarjáni Kőszénbánya II.
32. Báró Haber 1864-ben fúrásokat eszközöltetett, melyek kedvező eredménye alapján érintkezésbe lépett Freunddal, az Első Erdélyi Vasut építőjével, ki biztosítva látván vállalatát, mérnökeket megbízta, Dévától — Petrozsényig vezető vasut-

vonalt tervezésével, mely később közbejött akadályok miatt Piskitől építtetett ki. — Stark Károly Arch. (kézirat) 5 old. Lónyatelep.

33. Pe la 1850 Societatea Braşoveană de Mine și Cuptoare începe lucrări de explorare și se străduiește, că să și asigure drepturile de posesiune a straturilor de cărbuni. Potroșeni 1925.
34. Andreici: A Salgótarján. Bpest, 1903. 21 old.
35. A hivatali tiszti és munkás-lakások építésére 54000 -- forintot engedélyez a pénzügyminisztérium, kikötve 50 kisebb munkás-lakás építését. Stark 6-ik oldal.
36. Petrozsényi telekkönyv 1873. április 20-án készített házszámozási lajstroma szerint Petrozsényben 327 számozott ház volt felvéve, ebből 105 a Brassói Bánya- és Kohó-egylet tulajdonát képezte a felső és alsó gyarmatokkal. Petrozsényi oklevéltár, I. kötet, 1873.
- 36a. A Zsilvölgyi őslakók, kik csak állattenyésztéssel foglalkoztak, ámbár földjük elegendő volt, csak a házuk melletti kis földet művelték meg kukoricának. Nagyon kevés olyan gazda volt a Zsilvölgyében, kinek egész évi szükséglete termett volna, a legtöbbje leginkább Hátszegről szerezte be azt, ahová valami állatokat vitt eladni s azon vásárolt be, amire szüksége volt . . . Későbbi időben, mikor a Zsilvölgyben az itten letelepedett idegenektől látták, hogy minden házi kertben krumplit termelnek, ők is kezdtek többet termelni. Ruhájukat, fehérneműiket mind házilag készítették, úgy, hogy csak bocskort kellett venniük pénzért, de ha egy szarvarmarhájuk elhullott, annak bőréből csináltak bocskort és sokszor úgy szőrösen viselték a bocskort, még a disznónak a bőrét is lehúzták és lábbelit készítették belőle, csakhogy pénzt ne adjanak ki. Polyák I., IV. 2.
- 36A. Brassói Bánya- és Kohó-egylet törzskönyve 1858-tól 1868-ig. Petrozsény, Nagyiroda irattára.
37. A vulkáni vámhivatal akkor dohány nagytözsdét, sóraktárt és bélyegárusítást kapott. A Petrozsényben székelő vasuti, bánya és egyéb vállalatok csakis Vulkánból szerezhatték be ezen szükségletüket ezen cikkekből, tehát kocikkal kellett azt Petrozsénybe vinni, akkor lett a Petrozsény és Vulkán

- közötti út járhatóvá téve. A posta egy kétkerekű taligán mindennap megfordult Pujig, ha értéket, pénzküldeményt hozott, az mindig csendőri fedezet mellett történt. A Petrozsénybe szóló levél- és pénzküldemények mindaddig, míg a Piski—Petrozsényi vasút meg nem nyílt, Vulkánba érkeztek és mindenkinnek onnan kellett a postáját elhoznia. U. o. I. 2.
38. Kocsifuvar Petrozsényből Hátszegig 25—30 forintba vagy Fiskiig 42—45 forintot kóstált. U. o. II. 1.
39. A vasút megnyitása előtt a hús és tej nagyon olcsó volt, de annál többbe került a ruházat és italnemű. A különféle vallásfelekezetű lakosok lelkiszükségletét a bányatársulat nagyobb ünnepekre messze vidékről hozatott papokkal látta el. Ez a társulatnak tetemes költséget okozott. Kereszteléseket és temetéseket azért legnagyobbbrészt a görög keleti pap végezte Stark, II. 2.
40. 1869. január havi üzemi jelentésben jelenti a bányahivatal, hogy az altárnát az igazgatóság által meghatározott helyen, a Ferencz-bánya telekben, a Maximilian bányatelek északkeleti határvonala mellett megindította és a jövőben beadványokban „Deák Ferenc” néven fog szerepelni és hogy a lefolyt hóban 24 öl bevágásszerű vágat lett hajtva, mellyel az altáró a hegy alá jutott. Felterjeszti egyben a hivatal a széntelepekről felvett térképet, melyen a telepek az altárna szintjére vannak vetítve és jelzi, hogy az altárnával az I. számú telepet hatvanöt, a III. sz. 124 és a hetedik sz. 238 ölben fogják elérni. Ugyancsak a térképre utalva elmondja a hivatal, hogyha a Deák Ferenc altárnát csakis a fővágatban fogják hajtani. A III. sz. telep alig egy év alatt lesz elérhető, már pedig kívánatos, hogy a Piski—Petrozsényi vasút megnyitásáig a széntelepek mind feltárva és fejtésre előkészítve legyenek. Javasolja az altárna fölé emelt légaknákból a III. sz. telep 13 öl magasságban egy lejtőakna hajtását, a lejtőaknának az altárna szintjével való összeköttetését és abból északnyugat és délkelet felé feltárások létesítését. Ugyanezt javasolja a VII. sz. telepre is. Ugyanakkor tesznek intézkedést Petrozsényből a Deák Ferenc altáróhoz vezető községi út kiépítésére nézve is. Stark, Arch. 6—7. old.

41. Igazgatósági utasításra jelenti a hivatal, hogy a Deák Ferenc altárnával I. sz. 0'6 láb vastag telep 42 ölben, a II. sz. 0'5 öl vastag telep 43 ölben és a 49-ik ölben a III., vagyis egy hatalmas telep lett feltárva, harántolva. Az altárna 56 öl hosszú és 7 ölnyire hatol be a hatalmas telepbe. Az V. sz. szénteleből, mely 12—14 láb vastag, egy 14 öl magas légakna töretett fel a napszínig. A XIII. sz. széntelegen (vastagsága 5 láb) kelet felé egy 30 öl hosszú tárnát hajtottak. A 111-es sz. zárt kutatmányi körben 46 öl, a 61. sz. körben 4 öl, a 89. sz. körben 5 öl hosszú tárná lett kihajtva és a 93. sz. körben egy 2 láb vastag szénteleg feltárva. Jelenti egyben, hogy 20-án éjjel oly erős vihar vonult el a Zsilvölgy fölött, hogy a 109. sz. kutatási területen levő fúrótornyot és kovácműhelyt, sőt a Brassói Társulat új épületeit is lerombolta. Stark, Arch. (kézirat) 7. old.
42. La 1866 se creiază 2 secretariate. Unul intinzându-se dela Isroni până la Câmpului-Neagu și unul dela Banița până la Livezeni, ultimul fiind pus sub conducerea secretarului Costa Sofronie. Petroșani, 1925. 7 pag.
43. A Zsilvölgy akkor a Puji járáshoz tartozott, szolgabíró Puj Zsigmond puji nagybirtokos, adjunktusa pedig Balázs Bálint borbátvízi földbirtokos volt. A szolgabíró Vulkánban minden 14 napban úgynevezett Parancsnapot tartott, amikor is az összes zsilvölgyi bírák, papok, jegyzők és plajások megjelentek, hol a községi és egváltalában minden hivatalos dolgot elintézték. Minden községben volt két Plajás (mint Magyarországon a Pandur), kik a községben a bíró parancsait végrehajtották és egyszersmind futár szolgálatot is teljesítettek. Ezek megjelenése festői látvány volt, mind lóháton 24—26 on fekete, bő köpenyben, hosszú egykövű fegyverükkel, gyűszűikben, (mint a törökök) pisztoly, cifra nyelvű kések és mindenféle érdekes, antik puskatartóval felszerelve várták a szolgabírói parancsokat. Akkor még nem volt járásbiróság, hanem egyes bíróság is Ponoron, Puj mellett volt, mivel az egyes bíró Ponori Sándor nagybirtokos Ponoron lakott és így az egyes bíróság is ott volt elhelyezve. Az egyes bíróság állott Ponori egyes bíróból, egy irnokból és egy pandurból.

- A felső bíróság, vagyis a törvényszék Hátszeg városában volt. Polyák, I. iv 2. (kézirat).
44. 1866-ban Petrozsényben a Kossuth Lajos és Templom-ucca találkozása táján egyetlen deszkabarak állott, melyben a vasút építés munkálatait vezető mérnököknek volt a lakásuk és irodájuk. Stark, II. 1.
45. A társulatnak már az 1870-es években volt orvosa és kórháza, ami az altiszti kaszinó épületében, honnan később a kincstártól átvett és terjedelmesebb Kálvária-uccai épületbe telepítettett. U. o.
46. Petrozsényben 1869-ben a felső kolónia és a Fő-ucca táján még nyírfa és egyéb bokrok voltak, mint a Kálvária hegyen. Csak a mostani piac helyén volt egy pár fa és deszkabarak, ahol italt és némi élelmiszert árusítottak, de kezdtek az építkezést is. Nehány faház épült a piactéren, ahol Rudernek volt lisztkereskedése és kenyérárusítója. A Ruder-féle telken pedig másvilági örmény kereskedőknek volt fűszer-, rőfös- és ruhakereskedése. Ezek voltak Petrozsényben az első kereskedők. Barcsai Árpád azon a helyen, hol most a Városháza van, egy korcsmát épített, minden évben valamit hozzá épített, míg a mai nagyságban és terjedelemben meg lett. — 1869-ben planirozták a petrozsényi pályaudvart, azaz szélesítették, miután a domb végett alig két pár vágányt lehetett lefektetni és az indóházat is akkor kezdték építeni. Mátéffy hátszegi gyógyszerész, szemben az indóházzal fent a dombon, (a Klein Testvéreknek a vasút és piac felén levő sarokháza volt) 1870-ben gyógyszerertárt nyitott, amelyet Gerbert Guidó vezetett és később meg is vette. Polyák II. 4.
47. 1870. szeptember havában a Deák-bánya a petrozsényi—piski vonal megnyitása után havi 55000 mázsát termelt. Egy vámmázsa apró és darabos szén 30 krajcárba, egy vámmázsa nagy darabokból álló mennyiség ára a petrozsényi kincstári rakodón vagonba rakva 40 krajcárba került. Stark, II. iv. 2.
- A Deák-akna alatti körök előkészítése céljából segéd akna sülyesztéséhez fognak. az első, III., IV., V. és VI. telepeken pedig a fejtés előkészítésére 1017 öl hosszú feltáró és szállító nyilamot hajtatnak. A Deák-tárnát kőboltozattal látják el.

1871. év végéig az I. sz. telepen 224 öl fekü és fedü vágat, a III. sz. telepen 623 öl harántolás, 16 öl tömedékgurító 284 öl összes magassággal. A IV. sz. telepen 93 öl, az V. sz. telepen 88 öl hosszú nyilám és 116 öl hosszú tömedékgurító, a VI. sz. telepen 46 öl hosszú nyilám és 34 öl magas légakna, a VII. sz. telepen 46 öl hosszú szállító nyilám és egy 127 öl magas légakna, a IX. sz. telepen 45 öl nyilám, a X. sz. telepen 16 öl és a XIII. sz. telepen 3 öl hosszú vágat lett kihajtva. Egész évi széntermelés 1.187.800 mázsa. 1872-ben a Deák-akna 366 öl mélységet ért el. A Deák-tárna így 313 öl hosszú és 18 szénteletet határol. A széntermelési költséget 20·3 krajcárról 10·4 krajcára szállították. Stark, VIII.

46B. A földek akkori értékét világosan bizonyítja a petrozsényi telekkönyvnek 1869. április 27-én kelt okírata, amelyben a Brassói Bánya- és Kohó-egylet 32 hold és 1407 ktsz. ölnyi területet vesz meg a petrozsényi lakóktól 3688 forint és 84 krajcárért. Maga az irat: Jegyzőkönyv, mely felvétellett a Sili járás szolgabirói hivatal által Petrozsény községben f. 1869. év apr. hó 27-én és 28-án. Jelenlevők Balázs Bálint (szolgabiró), Dan Derony bíró, János Birlida esküdt. A tekintetes Tisztségnek f. múlt év december hó 12-én 3559. sz alatt kelt rendelete folytán a Brassói Bánya- és Kohó-egylet által Petrozsény községe határán Buzé Stefan, Buzé Dumitru, Buzé Mitu, Petru Angyel, Dregan Voina és több részeseiktől kisajátítani célba vett 32 hold 1407 ktsz. öl föld részletek kisajátítása múlt év október hó 9-én elpróbált kisajátítás nem sikerülvén, a fennt irt földrészleteknek az irt bánya- és kohó-egylet részére fennidézett szám alatt kelt rendeletben közzölt határozat teljesedésbe, illetőleg a földrészleteknek szabályszerű átvétele és a bánya- és kohó-egylet felhatalmazottja Verwalter Gedike Henrik úrnak leendő átadása végett Petrozsény községben kiszállván, miután az illető községi előljáráóság által mindazon egyének, kiktől az alábbi földrészletek kisajátítása a Tkts. Tisztség által határozatilag kimondatott, előhivottak és külön-külön mindenik a Tkts. Tisztség végzése felől értesítették és kikérdeztettek, hogy hajlandók mindazon földrészleteket, melyek múlt év október hava 9-én felvett becs-

lési jegyzőkönyben A, B. és C, D, E, F. betűkkel kijelölve vagynak, azokat kisajátítani célba vett bányatársulatnak a Tkts. Tisztség határozata teljesedésbe vétele mellőzésével birtokába eresztem. Miután a tulajdonosok a földségletek betértékén megnyugodtak, azaz rendre, mint következik kifizettek összesen f. 3688'84.

48. 1871. év tavaszán Nagybányáról, Oláhláposról, Szomolnokról, 67 család telepedett le Petrozsényben. Stark, III. iv.
49. Az erdélyi vasút a forgalmat nem tudta lebonyolítani, miért is 40,000 mázsa szén a rakodón lett felhalmozva. Ez okozta azt is, hogy ezen évre előirányzott 2.477.500 mázsa szenet nem termelhették ki. U. o.
50. 1871-ben jött egy belga társaság Raigear Amade belga bányamérnök vezetése alatt a Zsilvölgyébe, köztük volt Miksa, a mexikói császárnak titkárja is. Ezek megnézték a Felső Zsilvölgyben a Hoffmann, Rafael és a Transylvánia területeit. Nehány nap múlva Raigear bányamérnök mégegyszer lejött és alaposan megvizsgálta az egész Felső Zsilvölgyi területet. Ezután csakugyan megtörtént a vásár a belgákkal és a Transylvánia és Hoffmann Rafaellal. Miután a magyar kormánytól azt az ígéretet kapták, mert akkor Mo. Óromániával még nem volt vasúttal összekötve, hogy az egyik vasúti összeköttetés okvetlen a Szurduki szoroson keresztül vezetendő vasut lesz. Amidőn azonban a budapesti országgyűlés az orsovai és predealai összeköttetést megszavazta, a belgák visszaléptek és nem vették át a megalkudott területeket, hanem inkább lemondtak az adott 30—40 ezer forintról, amit előlegül az illetőknek adtak volt. Hogy a bányák és építkezések faanyagban hiányt ne szenvedjenek, Maderspach Szenior Kendeffy Samu és Kendeffy Árpád hunyadmegyei nagybirtokosok, kiknek a Zsilvölgyében a Páring alatt nagykiterjedésű fenyves erdejük volt, s Petrozsényben fűrésztelep állítottak fel. Polyák, III. 1.
51. A vasúti építést az osztrák-porosz háború után fellépett nagy kolera járvány miatt 1866. év végéig nem kezdhették meg. Stark, V. 5.
52. A Piski—Petrozsényi vasut építését először Merisortól a

Dealul-Babi hegyen keresztül Vulkánba és onnan Petrozsénybe tervezték, de később Polonszky vasúti mérnök zseniális tervét fogadták el, t. i. Merişor—Banica—Petrozsény közötti vonalat és ezt is építették ki Szeppel és Klein magánvállalkozók által. De nem volt akkor annyi alagút, hanem bevágások voltak. A vasút forgalomba való hozatala után a merişori oldalon a vasúti vonal kezdett lefelé csúszni, így aztán kezdtek mindenütt tárnákkal a vizet lecsapolni és az alagútakat építeni. Polyák, II. 1.

53. A vasúti munkálatokat egy olasz vállalkozó, Martina végezte, nagyon sokba kerültek és évekig tartottak. A Merişor Banicai vonalon egy pár ezer olasz kötőrő, kőfaragó és kőműves dolgozott, kik nagyon sok pénzt kerestek, hiszen a leggyengébb napszámos naponta 6—7 forintot kapott. Így fizetés alkalmával egyes alvállalkozók úgy fényképeztették le magukat, hogy egész testük tele volt akasztva ezresekkel. A merişori völgy egészen tele volt fa- és deszkabarakkokkal építve, hol italt és élelmiszert árusítottak. A rend és biztonság fenntartására egy csendőrség volt egy pálya-őrházban felállítva és a szolgabírói adjunktus folyton itt tartózkodott. U. o.
- 53A. Români de aici desconsideră pe mineri, batjocurindui „baraber” sau „bărabă” (provine dela cuvântul nemţesc Bahn-Arbeiter, de pe timpul când se facea pe aici calea ferată). Azi atât e de intrebuintat acest cuvânt pe Valea Jiului, încât nu există alt cuvânt mai ofenzător, mai de dispreţ. Dr. Enea Giurchescu, Anuarul II. 12.
54. Akkor a személyvonat csak egyszer járt naponta és pedig Petrozsényből elindult reggel Piski felé és Piskiről elindult délután Petrozsény felé, tehervonat is kevés ment, miután a széntermelés is eleintén nagyon kevés volt. Nagy esemény számba ment, ha a Brassói Bányatársulat 24 óra alatt 30 vagon szenet termelt. Polyák, II. 4.
55. Mikor a Piski—Petrozsényi vasút megnyílt, nagyobb 3—400 darabból álló állatexportokat hajtottak Petrozsénybe, ott be-vagonirozták és egyenesen Kőbányára meg Bécsbe vitték, így a vulkáni vámon évente 60—70 ezer sertés jött keresztül. Azonkívül sok berbécs és szarvasmarha jött be. U. o. I. 3.

56. A Brassói Kohó- és Bánya-egylet törzskönyvei 1870–80. között. Petrozsény. Nagyiroda.
- 56A. Buday János: A Hunyadi Főesperesség rövid története. Budapest, 1916. 60. oldal.
- 57A. Benes igazgatósága alatt épült tovább a felső kolónia és az igazgatói lakás a vasuti állomással szemben, a tisztviselői kaszinó, amely az alsó kolóniában a társulati vendéglőben volt. A kincstári bányák haszonbérbe vételével a mostani altiszti kaszinóba, mely eddig kórház volt, a brassói kórházat a Livenzeni kórházba helyezték át és így lett a volt kórházból altiszti kaszinó. Polyák III. 1.
- 27aA. Az első tiszti étkező és kaszinó a Hosszú-uccában, a mai Kekkel-féle vendéglőben volt, majd a kórháznak a kincstártól bérbevett helyiségbe való áttelepítése után a mostani altiszti kaszinóba helyeztetett át, míg előbbi az altiszteknek lett átadva. Stark III.
- 57B. Nagy Miklós áll. el. isk. ig.: Emlékezése, Petrozsény.
58. Az 1874. évi zárószámadás 324297 frt. veszteséggel záródott, amit azzal indokol a hivatal, hogy az előirányzott 3207000 mázsa szenet csaknem egészen a Deák-bányából kellett volna kitermelni, ez azonban felrobbant és így benne a fejtés hosszú időn át szünetelt, sőt helyreállítása is nagyon sok költséget igényel. Stark IX. 2.
59. Az 1873-ban Petrozsényben a kolera szedte áldozatait, egy évvel később pedig a fekete himlő. A temető akkor a Keleti bánya, vagyis az akkori bányagondnoki lakás közelében volt, míg aztán pár évvel később a mostani helyre helyezték át. Polyák III. 2.
60. In anul 1874. sub motivul de apăra vitele din Ungaria contra epizotiilor din Orient prin art. 20 din lege, se prohibește importul de vite și rămători din România. Această dispozițiune a determinat ridicarea enormă a prețurilor cărnii. Lucrătorii a căror salar rămase acelaș, fiind izbiți în existența lor, au declarat pentru prima oară greva. Petroșani 1925.
61. A 70-es években a Brassói Bánya- és Kohó-egylet trasziroztatta a Szurdok-szorost. Bécsből vagy 16 mérnök jött a munkát végezni. De Óromániában az útépités nagyon

- lassan ment, így Lajnicról az akkori magyar határig csak 1882-ben jutottak 1—2 méteres lovagló úttal. Polyák III. 3.
62. Barcsay Kálmán, az akkori alispán kieszközölte a minisztériumnál, hogy inségmunka címén a minisztérium 32000 forintot adott. U. o.
63. În anul 1880 de către o comisiuna mixtă română-maghiară se fixează traseul șoselei Petroșeni—Târgu-Jiu, care în 1890, fiind terminată, este predată circulațiunei publice Petroșani 8 pag.
64. A templom 1887-ben épült Tallatschek Ferenc bányagazgató segítségével. A kincstár 46000 korona kamatmentes kölcsönéből építették Györke Ferenc és Martina János építővállalkozók, mely összeget a Brassói bányatársulat munkásainak társládája fizetett vissza 20 év alatt. A templom telkét a brassói társulat adta. Ugyanaz bocsátott a templom mellett egy emeletes házat a papság rendelkezésére 1887-ben. A mai plebániát a bérházzal együtt 1909-ben a hitközség építtette. Buday: a Hunyadi főesperesség rövid története. Bpest, 1916. 60. oldal.
65. Sfințirea noiei bisericii o a săvârșit în toamna anului 1888 I. P. S. Sa Dr. Victor Mihályi atunci Episcop al Lugosului. În anul 1900 a zugrăvit iconastasul celebrul pictor bisericesc Octavian Smigescu și biserică a fost din nou sfințită de cătră P. S. Sa episcopul Lugosului Dr. Vasile Hosszu. Dr. Jacob Radu Istoria, vicariatului gr. cat. al Hațegului. Lugos, 1913.
66. A költségek 1427 forint 1 krajcárba kerültek Barcsay Árpád főgondnok, Goró Ede gondnok idejében Ref. anyaszentegyház emlékkönyve, Petrozsény.
67. Die fierliche Weihe dieser neuen mit einem Kostenaufwande von 22500 fl. fertiggestellten Kirche nimmt am 29 Juni 1896 vor. Pf. Michael Pelger: Geschichte 17 Seite.
68. În timpul 1890, pe timpul Archiepiscopului și Mitropolitului Meșianu din Sibiu și a Vice-Protopoșului Stanca Avram din Petroșeni se ridică biserică greco-orientală. Petroșani 8 pag.
69. Petrozsényben az első új templom a zsidó zsinagóga volt, melyet Barcsay Árpád 1871-ben épített fából és amely 1913-

ban leégett. A római katolikusoknak a 70-es évek elején Livezeniben a gör. kath. papilak házzal szemben imaházuk volt, mint kath. plebános Piringer József működött itt először. Polyák IV. 1.

70. Petrozsény Városi Statisztika.

71. Statisztika. Hunyad vármegye 1902 47. sz. — 1873-ban a bányatársulat egy háromosztályu egy tanerős vegyesiskolát létesített. Később a kormány is létesített egy több tanerős hatosztályu elemi iskolát. 1911-ben a község is állított fel egy négy tanerős elemi iskolát. Stark III. 1.

72. Petrozsény Városi Statisztika. 1925.

73. Petrozsényi bányatelep törzskönyvei. Nagyiroda, 1890-ig.

74. Szentferencrendi nővérek anyaháza (Mallersdorf) 1893-ban hat osztályu elemi leányiskolát épített, mely 1905-ben polgári leányiskolával bővült. Az iskola igen látogatott. A tanulók száma 1915-ben 4—500 volt. Szentferencrendi nővérek működnek ugyancsak a társulati és kincstári kórházakban. A nővéreket az iskolába és a kórházba is Wéber Béla (1886—99.) főesperes-plebános hozta be. A plebánia anyakönyvei 1872 január 1-én kezdődnek. A hivek száma (1915.) 6300, a filliakban 633 lélek volt. 1919. óta népes római katolikus fiu elemi és a plebánia épületében egy virágzó polgári fiu iskola (1925—26 tanévben 180 növendékkel) működik. Buday.

75. 1882-ben jött Tallatschek Ferenc Benes Gyula helyébe, mint bányagazgató. Tallatschek alatt Petrozsényben az társadalmi élet is fellendült, mert ő mint zeneértő és szerető, a bányazenekart új és jó erővel gyarapította és fejlesztette. Lövészegyletet alapított, altisztek és polgárok bevonásával. Ő maga lett a lövészmeister. A Barcsay-féle kertben pavillont építettek és ott volt a lövölde, minden vasárnap — természetesen csak nyáron — délután céllövés volt és a bányász zenekar ott játszott. Ez azután Petrozsénynek egy nagyon szép és jó szórakozó helye lett minden vásár- és ünnepnap. Tallatschek alatt az építkezés némileg stagnált, mert nem volt elegendő tőke, de leginkább annak oka a Brassói társulat vezérigazgatója volt, aki a zsilvölgyi bányákkal nagyon mostohán

bánt és csak a kaláni vasgyárat akarta emelni és gyarapítani, ez pedig mind a bánya róvására ment. Polyák III. 3. Két helyi ujsága is volt Petrozsénynek: 1896-ban alapított Petrozsény és Vidéke, melyet a néhai Figuli Antal nyomdatulajdonos és könyvkereskedő indított meg. 1909. óta a Zsilvölgy. Majd a Katholikus Tudósító. Legujabbau a Jiul Cultural vállalatában a Gazeta Jiului meg a Zsilvölgyi Napló jelen meg. Külön, időszakonként a Graiul Muncitorimei és a Zsilvölgyi Magyarország.

76. Az 1878. évi termelés 53096 tonna, az ezen évre előírányzott mennyiségnél 126 tonnával több. A feltárás, előkészítés és fejlesztés költségei tonnánként átlag 3 frt. 30'8 krajcár volt. 1879 augusztus 31-én 79. elnöki szám alatt megérkezett a hivatalhoz a kincstári bányák bérbeadására vonatkozó a Brassói Bánya- és Kohó-egylettel kötött szerződés, mely 1879 augusztus hó 1-től 1896 december hó 31-ig köttetett.
77. Haszonbéri szerződés. Másolat-kivonat. Zsilvölgyi m. kir. kincstári kőszénbányák és egyéb ingatlanok és jogok haszonbérbeadása iránt a kir. kincstár képviselőjében a m. kir. pénzügyminisztérium megbízásából eljáró Szatmáry Béla miniszteri tanácsos, mint haszonbérbeadó és a Salgótarjáni Kőszénbánya Részvénytársaság, mint haszonbérbevevő között az alábbi napon és helyen a következőkben létre jött: I. Haszonbérbe adja a kir. kincstár a Salgótarjáni Kőszénbánya Társaságnak évi Kettőszázezer (200000) korona haszonbérért 13 (tizenhárom) év tartamára, vagyis ezerkilencszáznégyszázötven (1904) évi január 1-től kezdve egyezerkilencszáztizenhat (1916) évi december hó 31-ig a Zsilvölgyben fekvő összes kincstári kőszénbányaműveket, az azokhoz tartozó valamennyi telepet, épületet és üzemberendezést, az alábbiak kivételével, tehát az alább megjelölteken kívül ugyanazokat a tárgyakat, melyek az 1886. évi február hó 27-én kelt és a kir. pénzügyminisztérium által ugyanazon évi március hó 13-án 14712. sz. a. elfogadott szerződéssel a Brassói Bánya- és Kohó részvénytársaságnak bérbe voltak adva, melyek erről a társulatról az 1895. évi június hó 14-én kelt átruházási jogügylet révén a kincstár utólagos jóváhagyásával a Salgótarjáni Kőszénbánya Részvénytársaság haszonbérletébe kerültek s amelyeket az

utóbbi társaság az 1886. évi február 27-i alapszerződésen 1895. évi június 21-én, 1898. évi augusztus 21-én, 1900. évi július hó 5-én eszközölt s a kir. pénzügyminisztérium által 39842—1895., 65528—1898. és 42269—1900. sz. a. elfogadott szerződés alapján ezideig szakadatlanul bérben birt. Kötelezettséget vállal a társaság arra, hogy a gör. kath., továbbá az ágostai ev. református lelkészeknek, meg az állami elemi iskolai tanítóknak lakásukul, valamint a Deák-gyarmaton levő állami elemi iskola elhelyezésére átengedett épületeket ugyanezekre a célokra a jelen szerződés egész ideje alatt meghagyja s azokat állandóan jókarban fogja tartani. XV. A társulat által eddigi bérjartam alatt eddig is teljesített díjazásokat és segélyeket, nevezetesen: a) a róm. kath. lelkész számára évenként egyezernégyszáznegyven (1440) koronát; b) a gör. kath. lelkész számára évenként hatszáz (600) koronát; c) a főtanító számára évenként hétszáz (700) koronát; d) három tanítónak külön-külön évenként hatszáz (600) koronát; e) 1 tanítónőnek évenként (négy száz) koronát a bérlet egész tartama alatt a társaság fizetni köteles. Azonfelül kötelezi magát a társaság f) az ágostai és ev. református lelkészeknek is egyenként hatszáz (600) korona évi segélydíjat fog fizetni haszonbérlet tartama alatt. Kötelezi magát továbbá a társaság, hogy a fentebb megjelölt lelkészek és tanítók, valamint az iskolák és imaházak számára fűtési anyagot ingyen fog szolgáltatni azon mértékben, amint azt az eddigi bérlet idejében szolgáltatatta . . . XVI Ezen szerződés a kincstárra nézve csak a kir. pénzügyminisztérium jóváhagyása után lép érvénybe, ellenben a társaságra nyomban az aláírás után válik kötelezővé. Bpest, 1904. évi június 11-én Salgótarjáni köszénbánya-társulat: Dr. Chorin sk., Frischmann sk Szatmáry Béla sk., miniszteri tanácsos. Előtünk, mint tanúk előtt: ifj. dr. Chorin Ferencz sk., Szabó Károly sk. 20880—1904. Jövähagyom. Bpest, 1904 június 12. Lukács sk., pénzügyminiszter. — Bányahivatali irattár. Lónyagyarmat.

78. Jegyzőkönyv. Másolat-kivonat. Felvétetett Petrozsényben, 1908 február 10-én és következő napjain a m. kir. köszén-

bányahivatal helyiségében. Jelen voltak az átadó bányatársulat részéről: Dr. Reiner Ede igazgató, Roth Floris bányagazgató, Görög Gábor igazgató-helyettes, Rudolf József bányagondnok, Gergely Hugó cégvezető. Átvevő kir. kincstár részéről: Andreics János m. kir. főbányatanácsos, Bardossy Antal m. kir. főbányatanácsos, Kantner János a m. kir. bányamérnöki hivatal vezetője, Fricsovszky József a m. kir. pénzügyminiszteri számvizsgáló. Átadás tárgyát képezik a salgótarjáni köszénbánya-társulatnál bérletben volt kincstári köszénbányák és ama tartozékaik. A vonatkozó szerződések felolvasása után megállapított, hogy a bérlő társulat ez alkalommal köteles átadni: a) a köszénbányaműveket, adományozó bányatelkeket és köszénkutatási jogokat. b) A mezőgazdasági célra szolgáló földterületeket, a munkások részére kiosztott, bekerített házitelkek kivételével. c) A téglavetők felerészét. d) Kilenc livezeni házat. e) A csimpai bányát. f) A petrozsényi északi rakodó melletti készletkezelési területet. g) A megszüntető szerződés V. pontjában leírt területet a Deák-akna körül. h) A kincstár által átvett ingatlanokhoz tartozó leltári tárgyakat. Irattár. Lónyagyarmat.

79. Átadja tehát a társulat: a) A Lónyai-gyarmat területét. b) Lónyai gyarmat – Deák-bányai vasut területét a Lónyai-gyarmati állomással együtt. c) Deák-gyarmat (Livezeni) területéből a 21., 23., 34., 44., 55., 65., 75., 85., 86., 87. számokkal jelölt 29 négyes munkáslakásokat és ezekhez tartozó mellék-helyiségekkel és kertekkel együtt. U. o.
80. Az I. alatt csatolt kimutatás szerint átvétetett 214 lakás és pedig 168 a Deák-gyarmaton, 42 Petrillán és 4 az északi rakodón... Átvétetett továbbá a gép és kovácsműhely, asztalosműhely, szertár, öntőde és rendezőház. Ugyancsak átveendő lett volna a gőzfürész, amely azonban, mint a helyszínen megállapított, a közelmúltban leégett. U. o.
81. Átvétetett, illetve átadatott a keskenyvágányu vasútnak még a bérlő társulat birtokában levő Deák-bányai—petrozsényi vonalszakasza A bérlő társulat átadja, illetve a kir. kincstár átveszi az északi rakodót és a készletkezelési területet. A bérlő társulat felvételre felajánlja a kir. kincstárnak az északi

- rakodón általa fejtetett 79 cm. nyomtávu vágányt folyóméterenként 7 korona árban váltóval, mindennel együtt. U. o.
82. Az 1910. évi november hó 1-én átadandó kórház kibővítésére fordított és igazolandó építési költségekre elhatároztatott, hogy a költségek fele a társulatnak megtérítendő. U. o.
83. Societatea Salgó-Tarján aprecieind oportunitatea 'sprijinului financiar al instituțiilor nomânești ajunse, in Aprilie 1920, ca împreună cu Banque Comerciale Hongroise din Pesta, să incheie o convențiune cu Banca Românească și Creditul Extern pentru formarea unei societăți, în care capitalul românesc să fie egal cu acela al grupului ungar. Petroșani 18 pag.
84. 1911-ben épült fel a jelenlegi osztályozómű, mely a termelés fokozódásával megfelelőleg kibővíthető. Ez egy közös hajtóművel mozgásba hozható ugynevezett Karlik-féle rostákból áll. Évi teljesítőképessége 5 millió q. Az építésre és berendezésre 357442 kor. 61 fillért költöttek. A Villamos Központ 1912 július hó 1 től kezdve Petroszény világítását is ellátja. Az áramfejlesztésére 2 drb egyenként 3700 HP. turbogenerator szolgál. Építési és berendezési költsége 1490040 kor. 33 fillérbe került. Stark XII. 1.
85. Petroszény összes ucca nevei nevet cserélnek és pedig: Kosuth Lajos-ucca Str. Regele Ferdinand lett, így tovább Szép-ucca Str. Cloșca, Mérleg- Hora, Iroda- Mihai Eminescu, Hosszu- Cuza Vodă, Mátyás- Prințul Carol, Templom- Mihail Viteazul. A Livezeni gyarmatban délről északra Str. Cimitirului, Ilaria Chendi, Juon Creangă, O. Josif, Octavian Goga, Prin. Ileana, Nicolae Jorga, Str. Târgului, Gh. Coșbuc, Prinț. Elizabeta, Nicolae Filipescu. Az alsó kolóniában Str. General Dragalina, Imp. Traian, Sf. Vârvara, Avram Jancu, Andrei Șaguna, Micu Klein, Str. Aradanilor, Tatarescu, Gh. Brațiu, Vasile Alexandri, Mihail Cogălniceanu és Str. Jiului.
86. A bányász napi fizetése 1923-ban 90'01 L, a riznásé 80'30 L, a töltőé 67'77 L és az iparosé 83'21 L volt. Ebben az évben átlag egy munkás 75'12 Leit keresett. A bányász napi bérének hullámzása 1919-ben 54'17 L, 1920-ban 85'37–121'48 L, 1921-ben 59'47 L, 1922-ben 66'97 L, 1923-ban 90'01 L, 1924-ben 112 L volt. Petroșani 126 pag.

VONATKOZÓ IRODALOM.

- Andreics—Blascheck: die Zsylvtaler Gruben. Wien, 1906
- Buchas E.: Studie über die Errichtung von Klein-Wasserkraftwerken am Ungarischen Jiul südlich von Petroşeni. (Handschrift.)
- Buday J.: A Hunyadi Főesperesség rövid története Bpest, 1916.
- Fodor—Bruz: Hunyadvármegye Déva, 1905.
- Fuchs T.: Tertiärfossilien. Wien, 1885.
- Gaál István dr.: Újabb adatok a Zsilvölgyi rétegek elterjedéséhez. Annales M. N. H. Bpest, 1916.
- Giurchescu E. dr.: Valea Jiului. Anuarul II. 1921.
- Heer—Ostw.: A Zsilvölgy kőszene. Föld. Int. Évk. 1872
- Heinrich Victor: A Zsilvölgy bányászatának rövid ismertetése. Déva, 1910.
- Hoffman Károly: A Zsilvölgyi szénteknő. Bpest. 1870.
- Hunyad vármegyei történelmi és régészeti társulat évkönyvei. Budapest, Franklin 1888. Déva, 1902.
- Hunyad vármegyei Almanach 1909—10. Déva.
- Inkey: Román és magyar geológiai felvételek a két országhatár hegységén. Föld. Közlöny, 1889.
- Koch Antal: A Strigy folyó torkolatának környéke. Erdélyi Múzeum. Kolozsvár, 1892.
- Kuun Géza gróf: Hunyad vármegyéről Kolozsvár, 1890.
- Krizko—Bohus: Az Urikány—Zsilvölgyi magyar kőszénbánya. Budapest, 1903.
- De Martonne: Sur l'histoire de la vallée du Jiu. Paris, 1900.
- Moldován S.: Ţara noastră. Sibiu, 1896.
- Munteanu—Murgoci: Masivul Parâng. Bucureşti, 1898.

- Nopcsa F. br. ifj.: Adatok a Zsilvölgy geológiájához. Bányászati és kohászati lapok. Budapest, 1903.
- Osztrák-Magyar Monarchia. 7. kötet.
- Papp Károly dr.: A magyar birodalom vasérc és kőszén készlete. Budapest, 1915.
- Pelger M.: Geschichte der Kolonisation im ungarischen Schilthale. Hermannstadt, 1896.
- Petrozsényi Egyházak okmány gyűjteményei és anyakönyvei.
- Petroșani Monografie. București, 1925.
- Petrozsényi szénbánya társulat okirattára.
- Petrozsényi telekkönyvek.
- S. Polyák G.: A Zsilvölgy Hunyad vármegyében. Emlékirat. (Kézirat. Aninosza bánya).
- Radnóti Dezső: Erdélyi Kalauz. Kolozsvár, 1901.
- Radu J. dr. Istoria vicariatului gr. cat. al Hațegului. Lugoj, 1903.
- Socol V.: A Zsilvölgyi állami szénbányák. Lónyagyarmat. (Manuscript in limba română).
- Stark K.: Arch. Kézirat. Lónyagyarmat.
- Staub M. dr.: A Zsilvölgy aquitankoru florája. Föld. Int. Évk. VII. Budapest, 1884–87.
- Századok: 1868, 1879, 1889, 1893 kötetekben.
- Téglás Gábor: Hunyad vármegye. Budapest, 1902.
- Törzskönyvek, Szénbánya társulat. Nagyiroda, Petroșeni. Vármegyei Múzeum irattár, Déva.
- Vician Ede: Magyarország vizerői. Budapest, 1913.
- Zalatnai bányakapitányság levéltára.

Sz 1/91:

21276

TARTALOM.

I. Föld és az ember	3
II. Petrozsény földrajza	5
III. Petrozsény települése	8
1. Ókori űr- és vásártanya	9
2. Középkori vadász- és pásztortelep	10
3. Újkori állandó pásztor- és földművelő település	14
4. Legújabbkoru szenteleplés	16
IV. Függelék	29
Vonatkozó irodalom	48
